

DÜN - BUGÜN - YARIN BOR

Boraks konusunda bu bölüme kadar; adı geçen maddenin, kullanma sahalarından, cinslerinden, rezervlerinden, üretici ve tüketici ilişkilerine kadar bütün fiziksel ve ekonomik özelliklerini özet olarak sunmuş bulunuyoruz.

Ama bugün bir boraks sorunumuz varsa, biz bu madene sahip olma ve onu kullanma yönünde bağımsız davranamıyorsak konuyu, söz konusu maddenin emek gibi, sermaye gibi, toprak gibi bir üretim faktörü olması yüzünden, üretim biçimi, üretim ilişkileri ve bunların tarihsel gelişimi açısından incelemek de bir zorunluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaldı ki konuyu, ülkemizin tarihsel sosyo-ekonomik koşullarından soyutlamak ne onun öneminin tam anlamıyla anlaşılması, ne de ulusal çıkarlara dönük bir biçime sokulması için sunulacak önerilerin tutarlı olmalarını sağlayabilir.

Maddenin evrensel özelliği, toplumlar arası evrensel ilişkilerde tarih boyunca bazı değişiklikler veya yeni biçimler meydana getirebilir. Diğer bir deyişle istilâ savaşları bir süre sonra yerini topsuz, tüfeksiz ekonomik istilâlara bıraktığı gibi, her ne şekilde olursa olsun bir maddenin belli bir yerden sağlanması ya da giderek sağlanmaması sonucunu doğurabilir.

İşte bu nedenlerle bölüme bu başlığı koyduk. Yüzyıllar sonra "Geri Kalmış" diye noktadığımız ülkemizin bu günkü sosyo-ekonomik konumunu değiştirmek için, tarihi perspektifi içinde Boraks somut bir örnek olacaktır kanısındayız.

Toplumumuzda tarih boyunca meydana gelen değişiklikleri ve ulaşılan yeni biçimlerin gerçek yerini tesbit edebilmek için en azından Osmanlı toplum yapısını kısaca gözden geçirmek bir zorunluluktur.

Toplumlar arası evrensel ilişkilerin yoğun bir biçimde gelişmeye başladığı 16. yüzyıla girerken Osmanlı toplumunda da büyük çapta üretim tarıma dayanıyordu. Üretim ilişkileri genel olarak Devleti tem-

sil eden Sultan, Ulemâ, Tımarlı Sipahi ve Reaya arasında cereyan etmektedir. Bu gruplar arasındaki ilişkilerin niteliklerini bir yana bırakarak toprağın sahibinin Sultan olduğunu söylemekle yetinebiliriz. Ayrıca loncalar şeklinde örgütlenmiş esnaf ve zanaatkarların da bu toplum içindeki mevcudiyetini söyleyebiliriz. Fetihlerle yeni yeni üretim faktörleri elde etmek durumunda olan devletin bu amacı büyük oranda tımarlı sipahilerin beslediği askerle gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. I. Murad'ın kurduğu Yeniçeri Kurumu veya daha genel anlamıyla Kapıkulu ordusunun toplam ordu içerisindeki yeri önemli değildir.

15. yüzyılın sonlarına doğru okyanusların aşılması ve yeni kıtaların keşfiyle kendini gösteren batı toplumlarındaki değişmelerin Osmanlı toplumunda oluşmaması söz konusu toplumun yapısı ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Daha açık söylemek gerekirse; "İkinci Viyana Kuşatması (1683) Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilir. İmparatorluğun, bu kuşatmayı takip eden Karlofça Barışının (1699) arkasından önce duraklayıp, sonr? da gerilediği bütün tarih kitaplarımızda yazılmaktadır. Askerî genişleme, yani toprak kazancı yönünden bu anlatımda bir hata yoktur. Fakat toplumsal ve ekonomik kurumların etkinliği açısından Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devri, yukarıda değindiğimiz tarihlerden daha önceki yıllarda başlar."¹ Bu gerilemeyi doğuran nedenlerin başında Osmanlı toplum yapısının niteliği gelmektedir. Bu toplum ister feodal, ister Asya Tipi Üretim Biçimi, ister yarı feodal ve ister prekapitalist biçimde olsun - bütün bunların tartışılmasını toplum bilincilere bırakabiliriz - en azından "... bu sistem (Osmanlılarda toprak ilişkileri), özel mülkiyete yer vermediği için, bireyin mülkiyetini yiti-

(1) T. Çavdar: Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, s. 9.

receği koşullara en az elverişli ve bu bakımdan iç değişimle evrimleşmesi ağır olan bir sistemdir. Yani, bu sistem, üretim güçlerini sürekli bir kontrol altında tutarak köklü yapı değişikliklerinin belirmesini önlemiştir"² diyebiliriz.

Toplum yapısının böyle köklü değişiklikleri önleyici nitelikte olması, toplumlar arası evrensel ilişkilere dolayısı ile Osmanlı toplumu ile kendi iç değişimleri ile evrimleşmelerini gerçekleştiren batı toplumları arasındaki ilişkilere büyük bir önem kazandırmaktadır. Nitekim, sözü edilen keşiflerin doğal sonucu olarak okyanuslara kayarak güzergâh değiştiren ticaret yollarından "yeni ve eski dünyanın birikmiş servetlerinin yağma edilerek ve esir ticareti"³ ile batı toplumuna akması sağlanmış, bu ise batı kapitalizminin ilk önemli birikim kaynağı olmuştur. Bu durum giderek "genel fiyat seviyesinde uzun ve büyük bir artış ile ticaret eylemlerinde genel bir hızlanma"⁴ meydana getirmiştir. Sonuç olarak genel fiyat seviyesinin çok düşük olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan batıya bir ham madde akımı başlamıştır. Bu sonucun, Osmanlı dış ticaretinin bileşimini bozmak ve yerli endüstri ünitelerini ham madde sıkıntısına uğratmasından daha doğal bir şey olmayacaktır. Bunun somut Örneği olarak, önceleri Bursa'dan ipekli kumaş alan batı ülkeleri, giderek ipek ipliği almakla yetinmişler ve daha sonra da yalnız ipek almaya başlamış ve hatta kârlı gördükleri yerlerde ipek böcekçiliğine başlamalarını gösterebiliriz.

Dış ticaret dengesinin bozulması ve yerli imalatın gerilemesinin edüstri devriminden çok önce başlamış bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı toplum yapısının gereği olarak devlet sürekli ve ücretli bir ordu beslemek durumunda değilken. Batı toplumları ile ilişkiler sonucu bu yönde de olumsuz gelişmeler dikkat çekicidir. Ok, yay, mızrak, kılıç, gürz gibi ilkel silâhlarla savaşan ve eğitim görmeyen timarlı askerlerin Avrupa'da ateşli silâhlar kullanan ordular karşısında savaşa olan yetersizlikleri Kanunî Sultan Süleyman zamanından başlayarak Kapıkulu sayısının artmasına yol açmıştır. Şöyleki;

Sultan'ın Adı	Yıl	Kapıkulu Sayısı
I. Murad	1363	7000
Kanunî Sultan Süleyman		19000
III. Murad		40000
III. Mehmed		65000
I. Ahmed		68000

[Kaynak: M. Sencer, Osmanlı Toplum Yapısı, s. 281-282.]

Devlet hazinesine yüklenen bu büyük malî külfet, ticarî ilişkilerdeki gerileme ve devletin timarlardan bu oranda bir gelir elde etmesinin olanaksızlığı yüzünden, devlet bütçesinin dengesini bozduğu gibi Osmanlı toplumunun geleneksel yapısını da temelinden sarsmıştır. Nitekim "İran savaşlarının yol açtığı malî kriz sonunda 1583 yılında % 62,5 ve 1588 yılında % 23 oranında olmak üzere iki kere para ayarlamasında"⁵ bulunmak yetmemiş bu enflasyonist durumu bertaraf etmek için yeni kaynaklar bulmaya yönelinmiştir. Uygulama da "yaratılan ürüne ve mevcut servetlere el atarak daha fazla artık ürün elde etmek"⁶ şeklinde olmuştur. Bu durumda ise toprakların tasarrufu Timarlı Sipahi yerine bir nevi vergi müteahhidi olan Mültezimlere vermeye başlanmıştır. Giderek timarlar has'a, haslar da bölgenin ileri gelenlerine yani ayanlara kayd-ı hayat şartıyla satışa çıkarıldı. Bu arada çok bilinen bir iktisat kuralı nüfusun artışına paralel olarak geçerlilik kazanıyordu. Azalan verimler kanunu. Devlet giderlerinin hızlı bir biçimde artması, Osmanlı toplum yapısında ayanlarla somutlaşan özel mülkiyet ilişkilerini doğururken bir-yandan buna paralel olarak reyanın topraktan kopması ve şehirlere göçmesi sonucunu doğuruyordu. Böylesine topraktan kopmuş kitleleri emebilecek şekilde imalat üniteleri mevcut olmadığından veya yete-

(2) M. Sencer: Osmanlı Toplum Yapısı, s. 278.

(3) I. Küçükömer: Düzenin Yabancılaşması, s. 33-34.

(4) M. Sencer: a.g.e. s. 279.

(5) Lütfi Güçeri: Osmanlı İjiparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, s. 36-37.

(6) I. Küçükömer, a.g.e., s. 45.

rince genişleme olanağı kalmadığından, bunları sarayda, askerlik ve diğer hizmetler kurumlarında istihdam etmekten başka çıkar yol kalmıyordu. Ancak devletin hizmete alma olanaklarının sınırlılığı "lonca şeklinde örgütlenmiş olarak varlığını sürdüren esnaf ve zanaatkarlar, şehirlere gelen özgür emekçilerin kadroları zorlaması veya rekabeti yüzünden kurallarını sertleştirmesi, yenilik hareketlerine ve sürekli olarak paranın değerinin düşürülmesinin doğurduğu sorunlara karşı kendini korumak istemesi"⁷ ile bütünleşerek Celâli, Suhte ve Patrona Halil ayaklanmalarının temel nedeni olmuştur.

Gerek Batı toplumları ile olan ticarî ilişkilerimizdeki olumsuz gelişmeler ve artık ürün elde etmek şeklinde gelişen istilâ hareketlerinin optimum sınırı aşarak zararlı yönde etki yapmasıyla kendini gösteren dış gelirlerdeki azalma, gerek devlet giderlerini karşılamak için yegâne çare olarak görülen iç kaynaklardan daha çok gelir elde etme sorunu sosyo-ekonomik koşullarla ters düştüğü için üretimde gelişmeyi engelleyici, toplum yapısını yozlaştırıcı bir sonuç yaratmıştır. Nitekim ana üretim faktörü olan toprakta yoğunlaşan ayanlar sultan'ın tersine güçlenerek gene kendileri gibi bir ayan olan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın da aracılığı ile Sultan III. Selim'le karşı karşıya oturup isteklerini "Sened-i İttifak" la belgeliyorlardı (1808). Böylece ayanlar devlet sorunlarının çözülmesinde kendilerine danışılması ile fiilî büyük toprak mülkiyetlerinin tanınmasını sağlamışlardır.

Ne varki sultanın otoritesinin zayıflaması sonucu devlet idaresinde bulunanların gücünün artmasından doğal bir şey olmayacaktır. Bu ise gayet açık olarak ayanın artan gücü ile çelişkili bir durum yaratır. Bu arada gerçekleştirdiği endüstri devrimi ile büyük bir birikim sağlamış olan Batı, yayılmaya, genişlemeye hazırdır. Ancak devlet yöneticileri ile ayan arasındaki celisinin devlet yöneticileri lehine çözülmesi gereklidir. Nitekim, o günlerin İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'un Mustafa Reşit Paşa ve

arkadaşları aracılığı ile Sultan'a sunduğu ve 1839 Tanzimat Fermanı ile kabul edilen ıslahat tekliflerinin içinde "Merkez-î Hükümet yararına, yani Sultan adına ayanın haklarının sınırlandırılması"⁸ da yer alıyordu. Bu merkezî otoritenin sağlanması için kuşkusuz haberleşme ve ulaşım olanaklarının genişletilmesi gereklidir. Nitekim o yıllarda telgraf ve demiryolu şebekesindeki hızlı genişleme bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir.

Artık borçlandırma süreci başlayabilir. Bunu 1849'da Lord Palmerston Avam Kamarasında: "Ticaret münasebetlerinde Osmanlı Devleti bütün diğer devletlerden ziyade müsaadelerde bulunmaktadır"⁹ diyerek ilân etmektedir, İngiliz'in hesaplılığını beklemeye tahammülü olmayan Fransa 50 milyon Franklık borcu birtakım son direnişlerden sonra 1852 yılında zamanın Dışişleri Bakanı Ali Paşa'nın imzası ile Osmanlı Devleti'ne vermişti. Kırım savaşından sonra ise "Müttefik Yardım"¹⁰ gibi sevimli bir ifadeye bürünen borç artık elini kolunu sallayarak girebilecektir. Bu borçlanmanın Osmanlı Devleti tahvillerinin Batı piyasasına sürülerek gerçekleştiğini, tahvil faizlerinin tahvilin nominal değeri üzerinden ortalama % 6 olduğunu fakat tahvil ihraç fiyatının nominal değerinin ortalama % 50'si olması yüzünden gerçek faizin % 12'ye vardığını kısaca söyleyelim. Ve ayrıca tahvil ihraç fiyatının oransallığındaki bu bozukluk ve faizin yüksekliğinin borçlanmayı hızlandırdığını ilâve edelim. Borçlandırma mekanizması artık kurulmuştur.

Bu dönemde ayrıca İmparatorluğun Batı endüstrisine ham madde sağlayan düzenli bir kaynak haline gelmesi için ortam hazırlanmalı ve üst yapı kurumlarında gerekli ıslâhatlar yerine getirilmelidir.

Örneğin bir İngiliz tarafından çıkarılan "Ceride-i Havadis" gazetesinde "élhaletihazibi memaliki mahruşede katı çok tarlalar boşu boşuna durmakta ve ekserî mekûlâtımız dahi hariçten alınmakta olmasıyla

(7) M. Sencer: a.g.e., s. 307.

(8) T. Çavdar: â.g.e., s. 35.

(9) i. Küçükömer: a.g.e., s. 68.

(10) T. Çavdar: a.g.e., s. 41.

Devleti Âliyye tebaasına göre fabrikalardan evvel yapılacak sanat ekiciliktir ve fabrika maddesi son iştir"¹¹ denirken bir yandan da "Tercüman-ı Ahval" de Mehmet Şerif yaygınlaşan bu görüşü şöyle ifade etmektedir: "Sanayi ve ticareti mülkiyemiz Avrupalılarınkine nisbet pek aşırı geri kalmış olmasından hamiyetkârını mülkü vatan ve hayırhakanı ecnebiyeden bazıları milleti İslâmiyenin Avrupa sanai ve fabrikadarlığına taklide duçarı hiybet ve hüsrân olarak derecesini asla istihsal edemeyeceğini ve binaberin onları sanayi ve maarife sevk etmekten ise ziraat ve harasete teşvik ile kabiliyeti mülkiyeye münasib zehair ve pamuk ve ipek gibi bir takım ham eşya inbat ve Avrupa'ya satup bedeline altun ve fabrika mahsûlü eşya celbetmek hayırlı olacaktır."¹²

O halde 1856 İslâhat fermanına koyulan bir maddenin uygulanması istenebilir. 1862 Paris Anlaşması bunun için uygun bir fırsattır. Bundan böyle "Emlâkin alım ve satım ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan, Devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdiği vergi ve resimleri vermek üzere, Osmanlı Devleti'yle yabancı devletler arasında sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlâke tasarruf müsadese verilecektir."¹³

Maden yönünden gelişmeler de Osmanlı toplum yapısındaki gelişmelere paralel bir biçimde olmuştur. Nitekim "Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. asrın ortalarına kadar, madenler hakkında serf hükümler tatbik edilmiştir. Buna göre, hangi arazide olursa olsun, maden işletenler hasılatın beşte birini hazineye vermekle mükellef tutulmakta idiler."¹⁴ Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda madenler genel evrimleşme sürecine uygun olarak "16. Yüzyıl ikinci yarısında ekonomik olmadıklarından yavaş yavaş terkedilmişlerdir. Bunda mevcut teknoloji ve maden ocaklarında azalan verime çoktan girilmiş olması, buğday fiyatlarının yüksekliği ve Yeni Dünya'dan Avrupa'ya gelen madenlerin etkisinin olduğu söylenebilir."¹⁵ Giderek madenler Devlete intikal etmiş ve işletmeleri "maden nazır ve müdürler vasıtası ile emaneten veya mu-

kataa usulü ile mültezimlere ihaie olunması"¹⁶ şeklinde gerçekleştirilmiştir. Merkezî hükümet otoritesinin sağlanması sürecinde ise yani "1858 yılında, Arazi Kanunu'nun neşrinden sonra, kimin uhdesinde olursa olsun, asgarî emiriye ve mevkuতে zühur eden madenler, Hazine'ye intikal etmiş, arazi mutasarrıfları madenden hisse almağa yetkili kılınmadıklarından, kendilerine, maden işletilmesi dolayısı ile ziraat ve tasarruftan tatil edilen topraklarının kıymeti kadar bir tazminat verilmesi"¹⁷ yoluna gidilmiştir. Bu genel hükümlerin ışığında 1861 yılında ilk "Maadin Nizamnamesi" meydana getirilmiştir.

Bu nizamname hükümlerine uygun biçimde 1865 yılında, Balıkesir'deki Boraks madenlerinin işletme imtiyazı "Desmazures" adındaki bir Fransız şirketine verildiğini görüyoruz. Bundan 4 yıl sonra ise-yani 1869'da "1810 tarihli Fransız Kanunundan mülhem yeni bir Maadin Nizamnamesi"¹⁸ yürürlüğe girmiştir.

Yıl 1880 yabancı çıkarları Boraks konusunda çatışmaktadır. Şimdi bunu belgelerden izleyelim.

İtalya uyruklu Frederik Cove (Frederic Giove) adında biri, Dömazür'ün madenlerine yakın bir sahada, bir başka madenin imtiyazını almak üzere teşebbüse geçmiştir. Bunu öğrenen Dömazür, vekili vasıtasıyla ve Fransa elçiliği kanalıyla Osmanlı Hükümeti'ni protesto etmektedir. Aşağıdaki belgede Başvekâletin Ticaret Nezaretine ekli olarak gönderdiğinden söz ettiği "varaka", Dömazür vekilinin Fransa elçiliğine verip, noter vasıtasıyla Başvekâlete yollanan protesto yazısıdır.

(11) Ceridei Havadis: 10 eylül 1840 Türk Ziraat Tarihi, s. 107. (Zikreden, M. Sencer; a.g.e., s. 321) -

(12) Tercümanı Ahval: 20 ağustos 1861, Türk Ziraat Tarihi, s. 109. (Zikreden, M. Sencer: a.g.e., s. 321)

(13) M. Sencer: a.g.e., s. 320.

(14) Vedat Eldem: Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 91.

(15) I. Küçükömer: a.g.e., s. 32.

(16) V. Eldem: a.g.e., s. 91.

(17) V. Eldem: a.g.e., s. 92.

TİCARET NEZARETİNE

Devletli Efendim Hazretleri,
Karasi (Balıkesir) sancağında, Sultan-
çayırı adındaki yerde olup on senedenberi
M. Dömazür tarafından işletilmekte bulu-
nan borasit madeni yakınında, adı geçen
maden damarlarına bitişik bir maden imti-
yazının M. Cove'ye ihalesini protesto mak-
sadyıyla Dömazür vekili Hanri Gropler tara-
fından verilen varaka (Yazı) ekli olarak ta-
rafınıza gönderilmiştir.

Bu husus, yüksek Nezaretinizce ince-
lenmekte olduğundan gereğinin yapılması-
na himmet buyrulmasını rica ederim.

19 Rebiyülevvel 297, 18 Şubat 95

(1 Mart 1880)

Sait

Âcizane Arzederim ki,

Yüksek emirleriniz ve eki olan varaka
Nezaretimize gelerek Orman ve Madenler
Müdürlüğü'ne havale edildi.

Bahsi geçen yazıda borasit madenin-
den dolayı bazı şikâyetler ileri sürülmekte-
dir.

Gerek Osmanlı vatandaşlarından, ge-
rekse 1283 (1867) tarihinde yürürlüğe ko-
nan "Yabancıların Mülk Edinmeleri" hak-
kındaki kanunu kabul eden ecnebi devlet-
ler tabaası kişilerden tek başına veya or-
taklaşa maden işletmeğe istekli olanların,
halen yürürlükte bulunan veya ileride çıkarılacak kanun hükümlerine uygun hareket etmeleri, nizamnamenin 20 nci maddesi iktizasındandır.

Bu sebeple maden ve buna benzer gay-
rimenkul muameleleri için elçiliklerin aracılık etmeleri anlaşmalara uygun düşmeyeceğinden yazı sahibinin doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmesi gerekir.

Bununla beraber ihale şeklinin yakını-
da Babiâliye (Başvekâlete) sunulmak üzere olduğunun cevaben yüksek makamınıza bildirilmesi. Orman ve Madenler Meclisi'nce ifade edildiğinden bahsi geçen varaka (Pro-

testo yazısı) ilişikte takdim ve iade olu-
makla ol babda emr-ü ferman...

11 Rebiyülâhır 97, 11 Mart 96

(23 mart 1880)

Kadri"

2 yıl sonra ise, bir komprador olan
Mihran Şirinyan ile "Desmazures" arasında
bir anlaşmazlık başgöstermiştir. Zamanın Ti-
caret ve Ziraat Bakanlığı ihtilâf konusunu
incelemek üzere "Madenler Meclisi Âzasın-
dan Yusuf Bey" i maden sahasına gönder-
miştir. Önceleri Bursa'ya bağlı sancak iken,
yeni vilâyet olan Balıkesir'in ilk valisi Meh-
met Reşat Paşa, Yusuf Bey'in de bulunduğu
heyetin yaptığı incelemelerin sonucunu ve
madenler hakkındaki görüşlerini Ticaret ve
Ziraat Bakanlığı'na sunuyor:

"TİCARET VE ZİRAAT NEZARETİ YÜKSEK
MAKAMINA

Devletli Efendim Hazretleri,

Yüksek Nezaretinizin 19 Cemaziyelev-
vel 1299 (8 nisan 1882) tarih ve 2 sayılı
emirlerinde bildirildiği üzere Karasi (Balı-
kesir) vilâyetinin Fırt (Susurluk) nahiyesin-
de Demirkapı - Yıldız - Ayaklıdere nokta-
ları arasındaki sahada bulunan ve M. Dö-
mazür ile Mihran Şirinyan arasında anlaş-
mazlık konusu olan borasit madenleri hu-
dutlarının bilirkişilerden soruşturularak ha-
ritalarının düzenlenmesi maksadyıyla yolla-
nan Madenler Meclisi âzasından Sayın Yu-
suf Bey, vilâyetimizce seçilen memurlar ve
vilâyet mühendisi ile birlikte adı geçen böl-
geye gönderilmiştir.

Heyetin geri dönmesiyle müştereken
düzenleyip verdikleri rapor ve harita su-
retleri, Vilâyet İdare Meclisi'nce tanzim edi-
len ve işin gerçek mahiyetini anlatan maz-
bata ile yüksek makamınıza sunulmuştur.

Dosyanın tedkik ve mütalâası sonunda
M. Dömazür'ün bu husustaki iddialarının
safsatadan ibaret olduğunun anlaşılacağı
şüphesiz ise de, aynı mevzuda bazı açıkla-
malarda bulunarak Zat-ı Devletlerini bu
maddenin içyüzünden haberdar etmeğe
kendimi vicdanen borçlu sayıp, elde ede-
bildiğim bilgileri özet olarak sunuyorum.

(18) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı - 1, s. 25.

Bundan 17 yıl önce (1865 de) bu Dö- mazür, anlaşmazlığa konu olan bölgeye bir saat mesafede, 37 dönüm bir yerde alçıtaşı madeni çıkarmak için 20 sene müddetle ve Padişahın fermanıyla bir imtiyaz elde et- mişti, O vakitten beri imtiyazına aykırı ola- rak borasit madeni çıkarıp dilediği gibi Av- rupa'ya göndermiştir.

Daha sonra istida ile müracaatı üzerine bahsi geçen sahaya dört bin dönümlük bir bölgeyi, yani mazbatamızda gösterilen yer- leri de katarak hududunu genişletmesinde bir sakınca olmadığı evvelce - Bursa Valili- ğinin zorlayıcı mahiyetteki isteklerine ceva- ben - bildirilmiş ise de, Dömazür bununla da yetinmiyerek, Bursa vilâyetinin kendisi- ni kayırması sayesinde, imtiyazı altında bu- lunan maden ile civarındaki M. Cove kum- panyasının madenini dahi içine alarak, tah- minen 200 yüz bin dönüm (200 milyon m*) bir yerde maden aramak için Bursa vi- lâyetinden 12 Kânunusani 1295 (24 Ocak 1880) tarihinde bir ruhsatname almıştır. Ni- zamî müddetinin sona ermesinden evvel maden arama işine başlamadığı halde, adı geçen vilâyetçe müddeti altı ay daha uza- tılmış, ve bu süre içinde de araştırmaya te- şebbüs etmediği gibi, zaten bahsi geçen ruhsatname de buranın (Balıkesir'in) her- hangi bir tahkikat ve iş'arına dayanılarak verilmediği için katiyen hükmü kalmadığı bu defaki inceleme ile kesin olarak anlaşıl- mıştır.

Diğer taraftan müddeti içinde araştı- rmaya başladığına ve numunesini yüksek Nezaretinize sunmaya teşebbüs ettiğine da- ir orada ileri sürdüğü iddiasının asılsızlığı dahi, bunun için usulü dairesinde vilâyeti- mize müracaatını ispata yarar herhangi bir kayıt ve bilgi elde edilememesiyle meydana çıkmıştır.

Kâinatın sırlarına Eflâtun gibi vakıf olan Zat-ı Devletlerine gizli olmadığı üzere, yurdun kalkınması bütün sınıflarıyla yurt- taşların servet ve huzura kavuşmaları ile mümkündür. Bu da ancak bu yoldaki teşeb- büs ve müracaatların, kanun çerçevesi için- de, kolaylık görmeleriyle sağlanabilir. Türk vatandaşlarının bu mevzuda ecnebilere her- halde tercih edilmeleri ise, devlet tarafın- dan sonsuz derecede istenen ve aranan bir husustur.

Tanrıya şükürler olsun ki, Osmanlı ül- kesinin bir çok yerleri ve bilhassa bu vilâ- yet (Balıkesir) arazisi her çeşit kıymetli ma- denlerle dopdoludur.

Ancak aylardan beri bir çok yerlerde maden aramak isteyen altı yedi şirketin di- lekçeleri yüksek makamınıza mazbatalarla sunulduğu halde henüz hiçbirisine olumlu bir karşılık alınamamıştır. Bunlara ruhsatna- me verilse diğer yerlerdeki madenleri ara- mak için de pek çok istekli çıkacaktır. Böyle tabii servetlerden devlet hazinesinin nasıl ve ne kadar faydalar sağlayacağı herhangi bir açıklamayı gerektirmeyecek derecede or- tadadır.

Böyle olmakla beraber devlet ve mil- letçe kalkınmamıza yardımcı olacak imkânla- rın bir an evvel hazırlanıp tamamlanması si- zin yüksek idareniz zamanında gerçekleş- ceği aşikâr olduğundan arz ettiğim bütün bu hallerin gereğinin yerine getirilmesi de yü- ce iradelerinize bağlıdır.

Baki herhalde emr-ü ferman...

7 Recep 99, 12 Mayıs 98
(24 Mayıs 1882)

Karasi (Balıkesir) Valisi
Mehmet Reşat"

Sayın Mehmet Reşat'ın 24 mayıs 1882 tarihli yazısında, yabancıların maden saha- sı iktisabında oynadıkları oyunlar dile geti- rilirken bir yandan müracaatçı Türk vatan- daşlarının dileklerinin nazar-ı dikkate alın- tı) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı - 1, s. 26.

maçlıklarından da şikâyet etmektedir. Nitekim/ Asmaaltı Girit tüccarlarından Yus^f Asım'ın Saray'a sunduğu dilekçe bu şikâyeti kanıtlamaktadır.

"Cenâb-ı Hak Hazretleri, bütün âlemin velinimetini olan şevketli, kudretli ve kerametli Padişahımız Efendimiz hazretlerini tahtında ebediyen şan ile daim, dünya ve ahirefe ait bütün dileklerini gönlünce ihsan buyursun âmin...

Ötedenberi meydana çıkarılmış olup Karasi (Balıkesir) vilâyetinde, Firt nahiyesi Susurluğu, Demirkapı ve civarında bulunan borasit madeni imtiyazının, eski sahibi Fransız devleti tabaasından M. Dömazür ile İngiltere devleti tabaasından M. Hanson şirketine - Maden Meclisi'ne vaki müracaatları üzerine - yüzde dokuz aynî rüsum ve bilinen bir müddetle, yarı yarıya ihalesine karar verildiğini ve evraklarının da incelenmek üzere Nafia İşleri Yüksek Komisyonu'na gönderildiğini haber almam üzerine, yüzde onbeş rüsum ve kuvvetli banka teminatıyla bahsi geçen maden imtiyazının bendenize verilmesini dilekçe ile istemiştim. Mevzuat hükümlerine göre imtiyazın bendenize ihalesi, Nafia İşleri Komisyonunca münasip görülüp mazbatasını da yapılarak evrakım Maden Komisyonuna gönderilmiş ise de, mezkûr madenin yüzde onbeşle ve fakat yukarıda adı geçen şirketlere ihalesinin kararlaştırıldığını öğrenince rüsumu beş daha zam ederek yüzde yirmiye çıkardığımdan bu miktarla bendenize, 19 Muharrem 1299 (11 Aralık 1881) tarihli nizamına uygun olarak ihalesine Yüce Padişahımızın kesin iradeleri çıkmış ve artık bahsi geçen şirketlere ihalesinden vazgeçilmişken Ulu Hakamızın iradelerinin hükümleri henüz yerine getirilmiyerek imtiyaz geri bırakılmıştır.

Bu maden önceleri, ilk keşfedildiği zaman, alçıtaşı denilerek ve yılda yalnız dört

yüz lira bedel ve yirmi sene imtiyaz müddetiyle Fransa'lı Dömazür'e ihale edilmiş, sonraları müddetinin sona ermesi ve madenin de alçıtaşı olmayıp borasit madeni olduğunun anlaşılması üzerine, bu defa bedeli altıyüz liraya çıkarılarak aynı müddetle yine Dömazür'e verilmişti.

Bu ikinci müddet de sona ermek üzere bulunduğundan Dömazür, bahsi geçen madeni, evvelce olduğu gibi, yine düşük bir bedel ve doksan dokuz sene gibi uzun bir müddetle tekrar almağa kalkışmıştır.

Bir vatandaşı olmak şerefiyle daima iftihar ettiğim ve minnettari olduğum Yüce Osmanlı Devleti'nin hazinesine, haddim olmayarak, bu yolda da bir hizmette bulunmak üzere bahsi geçen maden rüsumunu yüzde dokuzdan • artıra artıra - yüzde yirmiye kadar çıkarmış ve bu uğurda dört senedir uğraşarak ticarî ve zatî işlerimi, hattâ canımı dahi feda ile büyük masraf ve zararlara duçar olmuş. Devlet Hazinesi'ne yıldan yıla artan devamlı gelirler sağlamış ve nihayet bahsi geçen imtiyazın bendenize ihalesi hakkında yüce iradelerinizi dahi istihsal etmiş olduğumdan, Maden Nizamnamesinin ikinci bap altıncı bendi gereğince, artık bu madene ecnebilerin katiyen müdahaleye hakkı kalmamıştır.

Bununla beraber, gerek Maden Meclisinin altı, yedi ay evvel tanzim ettiği mazbata ile, gerekse Bakanlar Kurulu kararıyla hukukun teslim ve tasdik edilmiş olduğu halde yüce iradeniz hükümlerinin henüz yerine getirilmemesi ve bunca gayret, emek ve sadakatim dahi takdir edilmiyerek işlerimin şimdiye kadar sürüncemede bırakılmasının, bütün dünyanın feslim ettiği hakkaniyet ve şâhâne adaletinize hiçbir suretle uygun düşmeyeceği aşîkârdır.

Bu sebeplerle bahsi geçen madenin yüksek iradelerinizin icabı olarak, yüzde yirmi rüsum ile. Bakanlar Kurulu'na sunduğum onsekiz bendi havi lâyiha gereğince ve nizamı dairesinde bendenize ihalesine

ve ümitsizlikten kurtulmama yüksek müsadelerinizi...

Sadık bendelerinizden
Asmaaltı Girit Tüccarlarından
Yusuf Asım"²⁰

Asmaaltı Girit Tüccarlarından Yusuf Asım'ın dilekçesi, yalnız maden imtiyazı almak isteyen Türk vatandaşlarının dileklerinin nazarı dikkate alınmaması yönünden değil, aynı zamanda hazinenin nakit ihtiyacına yerli müteşebbislerce daha büyük oranda cevap verileceğinin taahhüdüne rağmen yabancı çıkarlarının kollanması yönünden de Önemlidir. Ayrıca, yerli müteşebbisin dileğinin kabulü yönünde Sultan'ın kesin iradesi çıkmasına rağmen bu irade uygulanmamıştır. Bu ise daha önce kısaca belirlediğimiz devlet yöneticilerinin gücünün sultankine oranla ne denli yüksek olduğunu göstermekte ve düşüncelerimizi kanıtlamaktadır.

Bu arada 1852 yılında resmen başlayan borçlanma süreci büyük bir hızla ve'çığ gibi yol almaktadır. Ne borçları ödeme ne de yeni borçlanmalara gitme olanakları kalmamıştır. Artık bazı vergi kaynaklarını iç ve dış alacaklılara teslim etmekten başka çare kalmamıştır. Önce 1879'da yerli alacaklılara Rusum-u Sitte anlaşması ile bazı vergi gelirleri terkedilmiş, arkasından 20 aralık 1881 yılında ise Muharrem Kararnamesi ile Rusum-u Sitte anlaşması feshedilerek Fransız, İngiliz, İtalya ve Avusturyalı alacaklılara "Tuz ve Tütün tekeli, pul resmi, içkiler resmi, balık avı resmi ve bazı illerin ipek öşürü"²¹ gibi gelirler terkedilmişti. Bu gelirleri toplayacak örgüt ise, çok namlı "Dünyu Umumiye idaresi" dir.

Madenlerden alınan vergi % 5'den yerli müteşebbislerin müracaatları sonucu % 20'ye çıktığında 1883 yılında maden sahalarındaki bütün faaliyetlerin yasaklanması anlamlıdır.

"TİCARET/ZİRAAT, ORMAN VE MADENLER
NEZARETİ YAZI İŞLERİ ODASI

Sayı 22

Âcizane Arzederim ki,
Karasi (Balıkesir) vilâyeti dahilinde,
Fırt (Susurluk) nahiyesinde Sultançayırı de-

nilen yerde Cove ve Hanson şirketi ile Dö-mazür ve Ortakları gruplarının mutasarrıf oldukları arazide evvelce araştırma yaparak meydana çıkardıkları iki kıta borasit madeni imtiyazının bu şirketlere verilemeyeceğinin kendilerine duyurulması ile maden ihraç ve naklinin de tamamen yasaklanması 11 Temmuz 1299 (23 Temmuz 1883) tarihinde Sadaret emirleriyle Nezaretimize bildirilmişti.

Bunun üzerine keyfiyet o vakit kendilerine duyurulmuş, ayrıca maden ihraç ve naklinin yasaklandığı da Balıkesir vilâyetine bildirilmişti.

Ancak bu kararın alındığı ve ilgililere tebliğ edildiği gündenberi adı geçen şirketler gerek Babiâli'ye gerekse Nezaretimize sık sık müracaat ederek, evvelce açtıkları kuyuların zamanla bozulmaması için çıkarılmaya mecbur oldukları borasit cevherlerinin meydana kalıp günden güne zayi ve telef olduğundan bahisle bunların nisbî rüsumu peşinen, depozito yolu ile ödemek şartıyla nakline izin verilmesini istemektelerdir.

Sizce de bilindiği gibi borasit madenlerinin aşikâr olan servet ve ehemmiyeti, ihracatının revaç ve kıymeti hasebiyle bunların terk edilmiş bir halde ve kullanılmaz bir durumda bırakılmaması halin icabı olarak elzem, ve bu yüzden devlete ve millete ait olacak büyük faydaların gecikmelerden kurtarılması ise en mühim işlerdendir. Şu iki maksadın olumlu bir sonuca ulaştırılması için, bu madenleri arayıp bulanlarla hesap görülerek, gerçekten alacakları varsa tamamen ödenmesiyle;

1. Madenlerin devletçe emanet yoluyla işletilmelerine teşebbüs edilmesi veya,

2. Şirketlerin alacakları ödendikten sonra, bundan böyle çıkarılacak maden cevherinin her bir tonu için Nezaretimize mak-tu bir bedel ödemeleri şartıyla sermaye sahibi bir şirkete verilerek işletilmesi veya.

(20) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. S. 27.

(21) Keman Buiutoğlu Prof. Dr.: Türkiye'de Yabancı Sermaye, s. 82.

3. Evvelce kararlaştırılan ve Devlet Şûrası ile Nafia Komisyonunca da kabul ve tasvip edilen imtiyaz şartlarının talipleri bulunan Hanson Cove şirketi İle Dömazür ve ortakları gruplarına ihalesi; veya

4. Kuyulardan çıkarılıp açıkta durmakta olduğu bildirilen maden cevherlerinin Avrupa'ya nakline izin verilmesi gerekmektedir.

Uzun müddettenberi devam etmekte olan şu işin iyi bir şekilde bitirilmesini gerektiren sebeplerin en mühimmi bu madenlerin terk edilmiş ve kullanılmaz bir halde bırakılmasından dolayı devlet hazinesinin nisbî rüsum bedelinden senede onbeş, yirmi bin lira zarar etmekte olması ve madencilikle uğraşan halktan yedi, sekiz yüz kişinin de işsiz kalmakta bulunmasıdır.

Olbapta emr-ü ferman... 22 Zilkade 1301, 11 Eylül 1300 (13 Eylül 1884)
Suphi

Sadaretten Ticaret, Ziraat, Orman ve Madenler Nezaretine
Devletli Efendim Hazretleri,

Yazınızı okudum. Yüksek Nezaretinizin bu dört hal şeklinden hangisine öncelik verilmesi görüşünde olduğunun da, gerekçeyle birlikte, belirtilmesi usul icabındandır.

İtalya Elçisi sık sık müracaatle red veya kabul cevabının sürüncemede kalmasından şikâyetinde bulunduğu için bu konuda yüksek görüşlerinizin süratle bildirilmesine himmet buyurulması hususunda... 23 Zilkade 1301, 2 Eylül 1300 (14 Eylül 1884)

Sait
Ticaret, Ziraat, Orman ve Madenler Nezaretinin Sadarete cevabı:
Âcizane Arzedirim ki,

Yüksek emirlerinizi aldım. Keyfiyet, Orman ve Madenler Genel İdaresine havale edildi.

25 Teşrinisani 1298 tarihli tezkeremizde de etraflıca arz ve beyan edildiği gibi bahsi geçen maden imtiyazının, arayıp bulanlara verilmesi mevzuat hükümlerine ve devlet menfaatına her bakımdan uygun görünmektedir.

Yürürlükte olan nizamname hükümlerine ilgili heyet tarafından başka mâna verilmemiş, evvelki görüşümüzün değişmesini gerektirecek diğer bir sebep yoktur.

Çıkarılan maden cevherinin kendi haline kalması ve maden kuyuları ile ocaklarının âtil bir durumda bırakılması ise gerek devlet hazinesinin, gerek o bölge halkının zarar görmesine sebep olacağına dair Orman ve Madenler Genel İdaresinden verilen tahrir ekli olarak sunulmuştur.

Bu tahrirde ileri sürülen hususlar bizce münasip görüldüğünden, zatîlilerinin görüşüne de uygun düştüğü takdirde, evvelki maruzatımıza göre bu madenlerden alınan nisbî rüsum lâıyk olduğu bir hadde çıkarılmakla beraber her sene bir miktar maktu vergi tahsil edilmek veya bir defaya mahsus olmak üzere madenin değerine göre büyücek bir para alınmak üzere Nezaretimize izin verilmesi hususunda emr-i ferman...

26 Zilkade 1301, 5 Eylül 1300 (17 Eylül 1884).

Suphi***

Aslında yasak yeni bir oyunun tezgâhlanması şeklinde gelişmektedir. Zira onlar gizli de olsa çıkardıkları Boraksı gemilerle dışarıya kaçırmaktadırlar, işte belgeleri:

"Rüsumat Emaneti
(Gümrük ve Tekel İdaresi)
Fevkalâde
Gizli

Ticaret ve Ziraat Nezareti Yüksek
Makamına

Devletli Efendim Hazretleri,

Karasi (Balıkesir) vilâyetinde bulunan ve işletilmeleri Padişah'ın yüksek iradeleriyle men edilmiş olan borasit madenlerinden gizlice cevher çıkarılarak arpa ve sair eşya arasına konulup Avrupa'ya kaçırıldığı haber alındığından bu hususta son derece gizli bir şekilde tahkikat yapılarak neticesinin yine mahremane Nezaretinize bildirilmesi dairesimizden istenmişti.

Bu mevzuda Bandırma Rüsumat Müdürlüğü marifetiyle yaptırılacak araştırma neticesinin bir müddet sonra makamınıza sunu-

(22) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s. 28.

lacağını, 1 Teşrinisani 1300 (13 Kasım 1884) tarihinde cevaben bildirmiştik.

Bandırma Rüsumat Müdürlüğüne gerekli öğüt tenbihat ve talimat verilmiş ve alınan cevaplara göre o bölgeden götürülecek eşyanın muayenelerine son derece dikkat olunması için ilgililere lüzumlu tebligatın yapıldığı, netekim geçenlerde bahsi geçen madenden bir miktar cevherin vapura yüklendiği ve üzerine de arpa konulduğu halde yakalandığı, fakat maden ocaklarının bulunduğu ve vapura yüklendiği yerin Bandırma'ya 14 saat kadar uzak bir mesafede bulunması sebebiyle devamlı ve esaslı bir tahkikatın yapılabilmesinin ancak oraya hususî bir memurun gönderilmesiyle mümkün olabileceği kanaatine varılmıştır.

Şu hale göre, bu konuda yapılacak araştırma ve gizlice gözetleme işine Bandırma Rüsumat Müdürünün aslî vazifesinin müsait olmadığı anlaşıldığından, Yüksek Nezaretiniz memurlarından birinin oraya gönderilmesi daha uygun mütalâa edilerek yüce tasviplerinize sunulmuştur. Ol bapta...

20 Sefer 1302, 26 Teşrinisani 1300
(8 Aralık 1884)

Edip

"Ticaret ve Ziraat Nezaretinden"

Karesi (Balıkesir) Vilâyeti Valiliğine
gizli olacak.

Padişah'ın yüksek iradeleriyle işletilmeleri men edilmiş olan borasit madenlerinden ruhsatsız olarak gizlice cevher çıkarılıp kaçırılırken Rüsumat vasıtasıyla yakalandığından dolayı araştırma yapmak ve zatialinizle durumu müzakere ederek bu işe katılanlar varsa ilk tahkikatlarını icra ve mazbatalarını tanzim etmek, şimdiye kadar bu yolda daha kaçırılmış cevher varsa onları da lâyikiyle araştırmak üzere Orman ve Madenler Meclisi tabiî azalarından Miralay (Albay) İzzet Beyefendi o tarafa gönderilmiştir.

Bu mevzu önemli işlerden, İzzet Bey de seçkin askerî âmirlerden ve her bakımdan dostluk ve iltifatınıza lâyık bir zât olduğu cihetle, kadir bilir yüksek yaradılışınızın ica-

bı olarak, vazifesini ifa hususunda muhtaç olduğu yardı mve kolaylığın tamamen yerine getirilmesine himmet buyrulması babında irade Efendim Hazretlerindedir.

10 Kânunuevvel 1300
(22 Aralık 1884)«"

Sözünü ettiğimiz oyun, yerli müteşebbislerin bertaraf edilmesi yanı sıra % 400 oranında yükselen devlet hakkının azaltılması hedefini gütmektedir. Önce Sadrazam Kâmil Paşa'nın Saraya yazdığı tezkereyi görelim:

"YILDIZ SARAYI BAŞKÂTIPLİK DAİRESİ

Sadaret Tezkeresi Suretidir

Karesi (Balıkesir) Vilâyeti dahilinde, Sultançayırı denilen yerde M. Cove ve Hanson ile Ortakları tarafından meydana çıkarılan boratlı kireç madenlerinin nisbî rüsundan ödenilmek üzere yüzde altı faiz ve iki amortisman ile altmış bin liralık bir avans verilmek şartıyla ve elli sene müddet ve mukavelede yazılı diğer bazı şartlarla adı geçenlere ihalesi hakkında Devlet Şûrası Tanzimat Dairesinin, Vekiller Heyetince de tastik edilen mazbatasıyla mukavele ve şartname müsveddeleri, iki kıta harita ile arz ve takdim kılınmıştır.

Bu hususta Ulu Hakanımız her ne suretle emir ve ferman buyururlarsa onun yüce hükümlerine göre hareket edileceği beyanıyla...

15 Cemaziyelevvel 304, 28 Kânunusani 302
(9 Şubat 1887)

Sadrazam
Kâmil«"

Devlet hakkının % 20'ye ulaştığını daha önce söylemiştik. Ancak verilen avansın getirdiği toplam % 8'lik bir faiz ve amortisman yükü ile bu oran % 12'ye düşmüş bulunmaktadır.

Bu oyunun Sadrazamın kaleminden saraya sunulmasının üzerinden henüz 3 ay geçmiştir. Bu süre içerisinde saraydan henüz

(23) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s. 30-31.

(24) Belgelerle Türk Tarihi, s. 31-32.

irade çıkmadığından emperyalist çıkarlar sermayelerinin koruyucusu ve temsilcisi Büyükelçilerini sahneye itmişlerdir. Gerek yerli müteşebbisleri, uyanık ve ulus çıkarlarını düşünen yöneticilerin ikazlarına rağmen bertaraf eden, gerekse bir çırpıda hazine gelirlerine % 8 oranında satır atanlar, bir imtiyazın verilmesi için 3 ayı çok bulmaktadırlar. İşte belgesi;

"OSMANLI DEVLETİ NEZDİNDE
İNGİLTERE DEVLETİ ELÇİLİĞİ

Husûsidir

Saadetli Efendim Hazretleri,

Sadaret yüksek makamından beyan buyrulan arzu ve emele uyarak ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlarına hizmet etmek ümidiyle, bundan birkaç ay evvel Osmanlı Bankasına müracaat edip M. Hanson - Cove ve ortaklarının borasit madenlerinden dolayı hazine hissesi olan nisbî rüsuma mahsup edilmek üzere, altmış bin liranın Hazineye birden ödenmesi hususunun Osmanlı Bankası tarafından teminat altına alınmasına, hayli zorluklardan sonra, muvaffak olmuştum.

işbu esas kararlaştırdıktan sonra, adı geçen madenlerin imtiyaz fermanının çıkarılmasına Padişah Hazretleri tarafından irade buyrulması hususu, bundan hemen üç kadar evvel, Babıâlice Saray'a arz olunmuştu!

Halbuki bahsi geçen altmışbin liranın Hazineye ödenmesine razı olan sermaye sahipleri, böyle bir paranın verimsiz bir halde kalmasını uygun bulmayacaklardır.

İmtiyaz hususu da askıda kaldığına göre, durumu Yüce Hakan'a bîr defa daha arz ve ifade buyurmalarını zat-ı âlilerinden iltiması mecbur oldum.

Umulur ki Yüce Hakan, zâtında mevcut adalet duyguları icabı olarak, rica olunan imtiyaz fermanının çıkarılmasına lütfen ve inayeten emir ve ferman buyuracaklardır.

Olbapta... 8 Nisan 1303 (20 Nisan 1887)
Alfred Sandison"

Bu arada yabancı çıkarlarının sağlanmasında ağır davranan Ticaret ve Ziraat Nezareti yetkililerinin elinden Maden işlerinin alındığını görüyoruz. Maden işlerinin bu şekilde Maliye Nezareti bünyesi içine alınması ne kadar dikkat çekici ise bir o kadar da belki de daha fazla Maliye Nazırının Agop Paşa, Maden işleri Dairesi Umum Müdürünün Bedros Kuyumcu yan Efendi ve Madenler Fen Heyeti yeni Reisi'nin de M. Vays olması dikkat çekicidir.

Susurluk civarındaki Boraks madeninin yabancılara ve onların temsilcisi bir ermenije verilmesi konusunda; maden civarındaki köylüler gerekli kolaylıkların Sultan'ın dışında hatta Sultan'a rağmen devlet yöneticileri tarafından gösterildiğini anlamış görünmektedirler.

Daha önce değinilen ayan - yönetici çelişkisi, yabancı sermaye ile işbirliği yapan yöneticiler ve ayan ve çevresi halkı ile boraks konusunda bir çatışma ve fiilî direniş şeklinde kendini göstermektedir. Nitekim civar köylüler ve onların önderi ayan "Şayet Padişahımız bize: Bu madeni verin... diye ferman ederse o vakit bir şey demeyeceklerini"²⁷ ifade ederek biraz önce ifade edilmeye çalışılan görüşü kanıtlamış olmaktadır. Şimdi olayı Balıkesir Vilâyeti Alaybeyi (Jandarma Komutanı) Halil Rıza'dan takip edebiliriz:

"Maliye Nezareti'nden Vilâyet Makamı'na geten ve tarafıma tebliğ buyrulan emir hükümlerine göre Firt (Susurluk) nahiyesine bağlı Demirkapı, diğer adı ile Hamidiye Çerkesbeyleri köyü yakınında Yağmurköy denilen yerden beşyüz ton borasit madeninin Şirinyan Efendi'ye teslimi için Vilâyet Yüzbaşısı Mehmet Ağa, maiyetindeki erlerle beraber, bahsi geçen yere gönderilmişti.

Oraya vardığında, adı geçen köyde yerleşmiş Çerkesler tarafından karşı konularak zaptiye erlerinden bazılarıyla hayvanlarının kazık ve sopalarla döğüldüğü, avdetinde verdiği ifadede anlaşılmıştır.

(25) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı - 1, s. 32-33.

baha sonra Vilâyet Makamından ben-denize verilen talimat gereğince, Maliye Nezareti'nin emirlerini yerine getirmek üzere, aynı yere ben gönderilmiştim.

Oraya vardığımda Çerkeş Hacı Şeyh Efendi tarafı olan elli kişi kadar adam, silâhsız olarak ellerinde iki, üç arşın uzunluğundaki sopalarla "Bu Hıristiyan yine mi geldi?" diyerek üzerimize hücumla değmeye başladılar.

Her ne pahasına olursa olsun, hükümetin itibarı kırılmasın endişesiyle, Şirinyan kucağımda olduğu halde maiyetimdeki erlerle korunurken, hattâ ellerim kan içinde kalıp bir fırsatı bulunarak bir eve girilmişti. Evin dış kapısı kapatılmak suretiyle bir dereceye kadar işin önü alınarak, Şirinyan oradan kurtarılıp, doğruca vilâyet merkezine döndü.

Olay, etrafıca Vilâyet Makamı'na bir takrirle arz edilmiş, daha sonra adı geçen köyden Hacı Şeyh'in, üç arkadaşı ile birlikte İstanbul'a kaçtığı öğrenilerek Bandırma'ya vardıklarında derhal yakalanıp vilâyet merkezine gönderilmeleri telgrafla Bandırma Zabıtasına bildirilmişti.

Adı geçen kişiler ele geçirilip vilâyete gönderilmiş ve hemen tevkif edilip durum Vali Bey'e bildirilmiş ise de, Vali'nin serbest bırakılmaları emrini vermesi üzerine, bu işe cesaret edip de tutuklananlar o anda tahliye edildi.

Nihayet iki gün sonra Vali Bey mütecavizleri huzuruna çağırarak: "Siz niçin Hükümete karşı gelirsiniz Ve Alay Beyi'ni değersiniz?" diye sorması üzerine Hacı Şeyh cevaben: "Sultan Aziz gibi bir Padişahı hal'eden Vükâlaya ne yaptılar ki?. Biz Alaybeyi'ni döğersek ne lâzım gelir?" gibi sözleri Vali Bey'in yüzüne karşı söylediklerini ve: "Şayet Padişahımız bize: Bu madeni verin... diye ferman ederse o vakit bir şey demeyeceklerini" söyleyerek Vali kullarının yanından çıkıp gittiklerini, vilâyet dairesinde bulunan kâtiplerle sair kişilerden işittim.

- Keyfiyetin bundan ibaret olduğunun yüce huzurlarınıza,, haddim olmayarak arzı-

na cesaret gösterilmiş oılmakla ol bapta emr-ü ferman...

13 Muharrem 1305, 19 Eylül 1303
(1 Ekim 1887).

Kulları
Karesi (Balıkesir) Vilâyeti
Alaybeyi
Halil Rıza
(Vilâyet Jandarma Kumandanı)

Kulları tarafından vilâyet makamına verilen takrirleri, mahkemeye havale edip tevkifleri mahkemece yerine getirileceğini beyan etmiş olduğunun ilâvesine cesaret olundu. Ol bapta emr-ü ferman...

Kulları
Alaybeyi
Karesi"«'

1887'de bütün direnişlere rağmen Boraks imtiyazı İngilizlere verilmiştir.

1852 yılında Şili'de bulunan üieksit cinsi ve 1859 yılında A.B.D.'de Nevada'da bulunan Kolemanit cinsi Boraks yataklarından da üretimde bulunmaktadır. Nitekim 1874'de Şili'nin üretimi 2000 ton'a, A.B.D.'de 1887'de 2000 tona ulaşmıştır. 1898'de Şili'nin üretimi 7000 ton'a ulaşmıştır, İngilizler buraya da kancayı atmışlardır. Avrupa kaynamaya hazırlanırken Şili'de üretim 43500 ton'a ulaşiyor.

19 uncu yüzyıl kapanırken Avrupa devletlerinin arasında sürüp giden emperyalist rekabet hızlanmış, dünya dengesini sarsacak bir nitelik kazanmaya başlamıştı. Yeni giren yüzyıl'a tekaddüm eden günlerde Britanya Başbakanı Lord Salisbury, dünyayı şöyle görüyordu: "Yeryüzündeki ulusları yaşayanlar ve ölenler şeklinde ikiye ayırabiliriz. Bir yanda büyük güce sahip büyük ülkeler var, bunların gücü her yıl çoğalıyor, zenginlikleri, egemenlik alanları, organizasyonları gün geçtikçe artıyor. Demiryolları sayesinde bütün askerî güçlerini bir noktada toplayabiliyor, bu zamana kadar görülmemiş güçte ve büyüklükte ordular kurabiliyorlar... Bunların yanı sıra, sade-

(26) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı: 1, s. 34.

(27) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı: 1, s. 34.

ce ölüm halinde olduklarını söyleyebileceğim bir takım ülkeler var.””

20. Yüzyıla girildiğinde bu "yaşayan ülkeler" olarak: Avrupa'da İngiltere, Fransa, Almanya ile 1898'de İspanya'yı yenen, Küba'yı İspanyol yönetiminden kurtarıp, Filipinleri kazanan A.B.D. ve 1895'de Çin'i yenen, Kore'yi denetimi altına almaya çalışan Japonya kastedilmiştir. 1900 yılında Büyük Britanya, Rusya, Fransa, A.B.D., Almanya, Avusturya - Macaristan, İtalya, Japonya gibi 8 büyük devlet toplam 13²⁹ milyon mil karelik anayurtlarını yeterli görmemişler, 17 milyon mil kare'ye ulaşan bir sahada sömürülerini gerçekleştiriyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, kamu borçlanmaları ve yabancı özel teşebbüs yatırımları ile anılan emperyalistlerin ağına düşüş sürecine daha önce değinilmişti. Bu süreçte siyasî ve kültürel bağımlılıktan konumuzu dağıtmamak yönünden bahsetmiyoruz.

Büyük emperyalistlerin, 1914 yılında 1. Dünya Savaşı şeklinde kristalleşen çıkar çatışmaları başladığında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı sermaye dağılımı şöyle idi:

çici olduğunu, taşrada 693 memuriyeti olduğunu, oysa aynı dönemde Maliye Vekâleti'nin memur sayısının sadece 5472'den ibaret olduğunu”³⁰ söylemeden geçemiyoruz.

Yukarıki tabloda özel teşebbüs yatırımları şeklinde görülen yabancı sermayenin, Osmanlı imparatorluğu'nun yan sömürgeleşme sürecine uygun olarak demiryolu, tekel maddelerinin üretim ve dağıtım ile Madencilikte yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Boraks da dahil olmak üzere maden sektöründe yabancı sermayenin dağılımına bir göz atalım:

Bu arada yukarıki tablo'da zikredilmeyen bir Alman sermayesi de Ergani Bakır T.A.Ş.'de vardır. 1936 yılındaki millileştirme hareketi sırasında bu şirketin 1,5 milyon lira değerindeki hisse senetlerinin Deutsche Bank ve İskonto Gesellschaft t'a ait oldukları ortaya çıkmıştır.

Bir diğer husus ise küçük ve bir yönüyle önemsiz fakat bir yönüyle de önemli olan bir değişikliktir. Şöyleki: Susurluk'daki Boraks madenlerinde 1887'de Hanson-Cove yani İngiliz-İtalyan işbirliği şeklinde sağlanan imtiyaz bu kere "7 Kânunuevvel 1322

MİKTAR (Fransız Frangı olarak)

Yatırım Yeri	Fransa	İngiltere	Almanya
Kamu Borcu Olarak	2.454.417.377	577.499.821	867.583.506
Özel Teşebbüs Olarak	902.893.000	230.458.675	552.653.000
Toplam	3.357.310.377	807.958.496	1.420.236.506

ORANSAL DAĞILIM (%)

Kamu Borcu Olarak	60,31	14,36	21,31
Özel Teşebbüs Olarak	53,55	13,66	32,77
Toplam	60,08	14,46	25,42

[Kaynak: Düyurı'j Umumiye İstatistikleri, Zikreden T. Çavdar.]

Bu borçların faiz ve taksitlerinin ödenmesi konusunda egemenliğimiz hiçe sayılarak devlet içinde devlet olan bir örgütün "Düyunu Umumiye İdaresi" nin kurulduğunu söylemiştik. Bu örgütün 1912'de "kullandığı memur sayısının 8931'e ulaştığını ve bunların 5633 ünün sürekli, 3253'ünün ge-

(28) 20. Yüzyıl Tarihi. Sayı: 1, s. 2. (Lord Salisbury'nin Londra'da Albert Hall'da yaptığı konuşmasından)

(29) 20. Yüzyıl Tarihi. Sayı: 1, s. 3.

(30) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: Türkiye'de Yabancı Sermaye, s. 85.

1914 Yılında Maden Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımlarının Dağılışı

Fransız Sermayesi	Kuruluş Tarihi	Madenin Cinsi	Hisse Senedi ve Tahvil Yatırım	
			Sermayesi	(Fransız Frangı)
Balya-Karaaydın Ş.	1892	Simli Kurşun	6.670.000	11.316.000
Kesendere Madenleri	1893	Manganez v.s.	4.554.000	5.750.000
Ereğli Maden Ş.	1896	Maden Kömürü	31.878.000	42.780.000
Seniçer Madeni (Yanya)	1891	Zift	805.000	1.150.000
Karasu Madeni İngiliz Sermayesi	1900	Kurşun Çinko	5.060.000	5.750.000
BORAKS Ş.	1887	Borasit	6.325.000	9.085.000
Paterson ve Ortakları	1885	Krom	—	2.300.000
Alman Sermayesi				
Sarçca Ocakları	1913	Maden Kömürü	2.300.000	3.105.000
Krupp, Rochling v.s.	1911	Krom	—	1.725.000
İtalyan ve Yunan Ser.				
Kozlu Kömür Madeni Rus Sermayesi	1913	Maden Kömürü	690.000	1.380.000
Maadin Osmanlı A. Ş.	1910	Maden Kömürü	1.380.000	920.000

nak: Vedat Eldem: a.g.e., s. 96. 22 Osmanlı 'rası = 500 Fransız Frangı olarak gerekli değiştir-meler yapılmıştır.]

(1904) tarihli fermanla 60 yıl müddetle Re-şit Paşa ve İngiliz tebaasından William Vi-taller'e verilmiştir.""

Fransa, İngiltere ve Almanya menşe'li ve takriben 1686 milyon franklık³¹² özel ser-maye; Maden işletmesi, Elektrik - Havagazı - Su Tesisleri, Tütün - Tömbeki inhisar iş-letmeleri ve imalât Sanayii gibi tüketim ve zorunlu karakterdeki endüstri yatırımlarına 239 milyon frank³³ ve Demiryolu yapımına da 1305 milyon frank⁴³ olarak yatırılmıştır. Böylece bu alanlara yatırılan özel yabancı sermaye toplamın % 91'i oranındadır.

Yatırımların böylesine olumsuz alanla-ra dağıtılmış olmasının nedeninden daha önce söz etmiştik. Bunun sonucunun en iyi kristalleşeceği yer ise dış ticaret dengesi ile dış ticaretin yapısıdır.

Nitekim ödemeler dengesinde 1907/8 de 150, 1909/10'da 170, 1913/14'de 190 mil-yon franklık³⁵ açık bu yolda ne kadar anlamlı ise ithalâtımızın: % 59,4'ünü sanayi ürünleri, çoğunlukla tüketim malları, % 25' ini tahıl ürünleri, % 7'sini ham ve yarı ham ürünler. % 8,6'sını diğer ürünlerin ve ihra-cıt: IX, Sayı: 2-3

catımızın da: % 13'ünü sanayi ürünleri (halı,-işlenmiş, tütün, zeytinyağı v.s.), % 45'ini tahıl ve tarım ürünleri, % 38,4'ünü ham maddeler ve % 3,6'sını da diğer ürün-lerin" meydana getirmesi de bir o kadar anlamlıdır.

Türk Dış Ticaretinde Başlıca Ülkelerin Payları (%):

İTHALÂT

Ülkenin Adı:	1894	1912
İngiltere	50	33
Fransa	15	13
Almanya	1,5	17
Avusturya-Macaristan	30	23
İtalya	3,4	8,3
A.B.D.	—	4,1

(31) Cumhuriyet Senatosu Bor Mineralleri Araştır-ma Komisyonu Raporu, s. 12.

(32) T. Çavdar: a.g.e., s. 112.

(33) V. Eldem: a.g.e., s. 115 (1 TL = 23 Frank)

(34) V. Eldem: a.g.e., s. 164 (1 TL = 23 Frank)

(35) V. Eldem: a.g.e., s. 193. (1 TL = 23 Frank kabul edilmiştir.)

İHRACAT

İngiltere	49	31
Fransa	30	29
Almanya	2,5	8,3
Avusturya-Macaristan	11	15
İtalya	4	6
A.B.D.	1	9

[Kaynak: Eliot Grinnel Mears, Modern Turkey, NY. 1924. Zikreden T. Çavdar: a.g.e., s. 116.]

Tablonun tetkikinden 1894'den 1912 yılına gelindiğinde ithalât ve ihracat işlemlerinde Almanya ile olan ilişkilerin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. İngiltere ile olan ilişkilerdeki büyük düşüş, Fransa ile olan ilişkilerde pek görülmemiş fakat cüzi bir düşüş gözlenebilmektedir. Buna karşılık 1882 yılında bir ittifak yapan Avusturya - Macaristan, Almanya ve İtalya³⁶ üçlüsü ile olan ilişkiler devamlı artmıştır. Ekonomik ilişkilerdeki bu devletler lehine olan gelişme 1908 İttihat ve Terakki devrimi ve sonrası ile bir paralellik arz etmektedir.

Yabancı çıkarlarının çatışmasının kristalleştiği 13 Nisan 1909 ayaklanmasını diğer adıyla 31 Mart Vak'asını ve Enver Paşa Harbiye Nazırı olmasaydı.. Osmanlı Devleti dünya savaşına girmezdi, imparatorluk yıkılmazdı genel kanaatini bir kalem geçip, yarı sömürge olan bir ülkenin emperyalist bir ülkenin çıkarları için onunla birlikte savaşa girdiği gerçeğine bu arada kısaca değinelim. 2 milyon 850 bin yurttaşımızın 4 yıl süre ile çeşitli cephelerinde çarpıştığı bu savaştan 400 binin³⁷ savaş alanlarında bırakarak çıktık. Ama ne var ki bu kadar kayıp kefaretimizi ödemeye yetmiyordu. Zira "Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği andan itibaren emperyalist güçler bu ganimetin nasıl paylaşılacağını aralarında kararlaştırmışlardı. Bu konuda savaş süresince tam 6 gizli anlaşma yapıldı. Hattâ bazan emperyalist güçler birbirlerinden habersiz paylaşma masasına oturuyorlardı³⁸". Nitekim Rusya'nın yaptığı anlaşmalar hariç zira Sovyet devriminden sonra anlaşmalardan Rusya çekilmişti, hemen hemen hepsi birtakım rötüşlerle tatbik edildi. Koskoca imparatorluğun yarı sömürge oluşu emperyalist dev-

ni duyuramamıştı. Onu tam olarak ağzında görmek istiyordu.

İşte bu koşullar altında Mustafa Kemal'in önderliğinde ve bürokrat - eşraf (ayanın son biçimi) işbirliği ile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren Yeni Türkiye 161.303.833 TL. borç³⁹ ve yüzyıllardır kanı emilmiş bitkin bir Anadolu'yu miras olarak devir alıyordu.

"1927'de 642'si yabancı olan işletmelerden büyük bir kısmı 1944'e kadar millileştirilip, yabancı sermayeye yeni imtiyazlar verilmez ve verilmiş imtiyazlar iptal edilirken⁴⁰ İngilizlerin Sultançayırındaki Boraks imtiyazı bütün bu engelleri atlamasını bilmiştir. Zira 1904'de Reşit Paşa ve İngiliz tebaasından William Vitall'lere verilen imtiyaz "civarda mevcutt 9 adet diğer Bor tuzu sahası ile kanunî tevhid görerek 10 Nisan 1927 tarih ve 4962 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 45 yıl müddetle, John Oved Rid uhdesine ihale olunmuş ve bilâhare 7 Aralık 1927'de Lord Meven Mervil'e geçen bu sahalar 11 Mart 1938'de Desmond Abel Smith'e intikal etmiştir⁴¹."

1928 - 1944 döneminde "161.303.853 TL/lık Osmanlı borcu" ile "236.558.400 işviçre Franklık, 204.576.000 Fransız' Franklık, 4.862.100 Sterlin'lik ve 4.862.100 TL/lık millileştirmeden ötürü doğan borçlar⁴²" tamamen ödenmiştir. Bu dönemde ayrıca yabancı sermaye girişini engelleyen birtakım prensipler kabul edilmiş ve ancak 1934 yılına kadar kısa vadeli borçlar alınmıştır. 1934'de sanayileşme programını uygulayabilmek için S.S.C.B.'den 8 milyon dolarlık borç alınmıştır, ikinci dış borç ise, "6 milyon askerî malzeme alımında ve 10 milyon dış ticaret finansmanında kullanılan toplam 16 milyon Sterlin'lik bir borçtur ve

(36) 20. Yüzyıl Tarihi. Sayı: 18, s. 357.

(37) Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı). Cilt: 1, s. 48. (Sabahattin Selek)

(38) T. Çavdar: a.g.e., s. 165,

(39) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a.g.e., s. 96.

(40) Muzaffer Erdost: Devrimde Küçük Burjuvazmin yeri. (Aydınlık - Şubat 1970). s. 251.

(41) Cumhuriyet Senatosu Bor Mineralleri Araştırma Komisyonu Raporu, s. 12.

(42) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a.g.e., s. 96-108.

1938 yılında İngiltere'den alınmıştır."⁴⁴ Gene bu dönemde, başlangıç yılları olduklarından ihmal edilebilecek 1923-1929 dönemini saymazsak 1930-1946 döneminde dış ticaret daima fazla olarak kapanmıştır. Bunun, bu dönemde Türk ekonomisinin net sermaye çıkışına sahne olduğunu belirlediğine değinelim. II. Dünya Savaşı sırasında uzun vadeli borçlar artmış, kısa vadeli borçlar 1946 da tamamen bitmiştir. Savaş yıllarında Merkez Bankası'nda dış ticaret fazlası olarak biriken 245 milyon dolar değerindeki altın ve döviz miktarı bütün dış borçların ana para değerine eşit bir seviyeyi göstermekteydi. Diğer bir deyişle savaş sonrası Türkiye'nin net borçluluğu sıfırdı. Bu dönemde ekonomi alanında kaydedilen bu gelişmeler ve çağdaş uygarlığa ulaşmak yönünde gerçekleştirilen devrimci atılımlar, Türk toplumunu doğal olarak daha ileri bir düzeye götürmesi gerekirken yüz yıl önce ilk borçlanma ile somutlaşan yarı sömürgeleşme sürecine yeniden girişimizin nedeninin analizini yapmak niyetinde değiliz.

Ama 1950 yılından itibaren gene bir borçlanma ve yabancı sermaye çıkarılarının güvenlik altına alınması ile bir sömürü süreci başlamıştır.

Bu sürecin başlamasını ve hızlanmasını, 1.8.1951'de çıkarılan 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, 18.1.1954 tarihinde çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 7.3.1954'de çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu ve 11.3.1954'de çıkarılan 6309 sayılı Maden Kanunu hükümleri somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sürecin başlangıcı yüzyıl öncesine çok benzemektedir. Nitekim, önce başlangıçta askerî olmak üzere hibe ve bağışlar şeklinde yardım yapılmış, bunu borçlandırmalar takip etmiş giderek devlet ve özel firmaların borçlarını, yabancı sermayeyi güvenlik altına alan kanunlar (yukarıda sayılan kanunlara ilâve olarak 1950 yılında çıkarılan 5583 sayılı hazinece özel teşebbüslere kefalet edilmesi ve döviz taahhüdünde bulunulmasına dair kanun'la birlikte olarak) birbirini ardına çıkarılmıştır. Yabancı sermaye,

yurdumuzda tüketilen veya tüketilmesi gereken (şartlandırmalarla gerçekleştirilen) emtia üretimi için (montaj dahil) yurda girerken, aynı zamanda endüstrinin ana kaynaklarından olan ham madde kaynaklarına el atmıştır. Bu süreçte başta A.B.D. olmak üzere emperyalistler, borçlandırarak, emtia ihraç ederek, sermaye ihraç ederek ve ham madde kaynaklarına el atarak yurdumuz ekonomisine ağırlıklarını koymuşlardır.

Şimdi tekrar Boraks'a dönebiliriz. O ana kadar bilinen saha gene Sultançayırı civarında olmaktadır. Son olarak 1938 yılında Desmond Abel Smith'e geçen imtiyaz Boraks konusunda bir dünya tekeli haline gelen ve bir anlamda aile şirketi hüviyetine bürünmüş olan ve herkesçe bilinen Boraks Consolidated Ltd'e 27 Ekim 1950 yılında 3/12002 sayılı kararname ile intikal etmiştir. Daha sonra 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 6309 sayılı Maden Kanunu hükümlerinden yararlanmak için 25 Kasım 1955 yılında adı geçen şirket Türk Boraks A.Ş. adını alarak kılık değiştirmiştir. Şirketin bu ilk kuruluşunda hisse senetlerinin % 94'ü Merkezi İngiltere'de olan Boraks Consolidated Ltd. Şirketi'ne % 2'si Türk hissedarlarına, % 4'ü de İngiliz ortaklara aitti. Sermayesi de 100 bin liradır. Bu şirket ilk kuruluşunu tamamladıktan sonra Sultançayırı imtiyazını 6.1.1956 yılında yeni şekli üzerine tescil ettirmiştir.

1935 yılında 2804 sayılı Kanunla kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve yine aynı günlerde 2805 sayılı Kanunla kurulan Etibank gibi örgütler ve bunlara paralel yerli müteşebbisler İkinci Dünya Savaşı içinde pek varlık gösterememelerine rağmen bu potansiyel kendini, savaş sonrası mineral maddelere olan ihtiyaç ve fiyat artışlarının da verdiği ivme ile yoğun bir arama faaliyetinin içinde buluyordu. İşte bu faaliyetler sırasında, İngiliz şirketinin geçen yüzyıldan beri işlettiği ve "Pandermit" adı altında ihraç ettiği Susurluk - Sultançayırı ocaklarındaki cevhere benzer cevherler Bigadiç ve Kütahya Emet civarında da ortaya

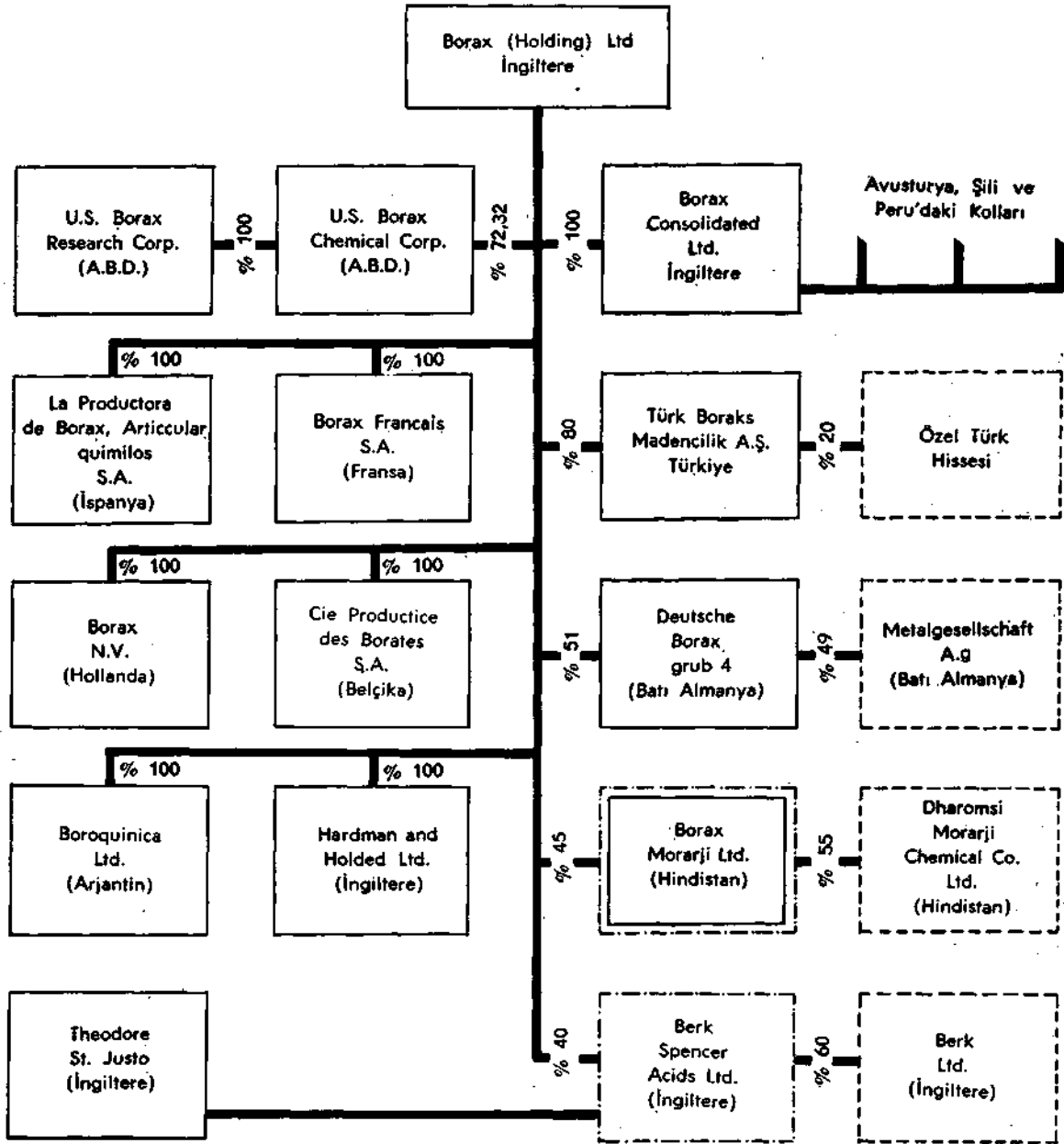
(43) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a/g.e., s. 111.

(44) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a.g.e., s. 112.

çıkardı. 1950 yılında Sultançayın ocaklarını işletmekte olan sözde Türk olan İngiliz şirketi, rezervlerinin tükendiğini öne sürerek ocaklarını kapatmış fakat kendi dışında gösterilen faaliyetlerinin sonuçlarını izlemek

üzere çekip gitmemişti. Yeni yatakları ortaya çıkaran yerli müteşebbisler dış piyasalarda müşteri ararlarken bu mütevazî şirketin nemenem bir ahtopot olduğunu şu tabloyu gördüklerinde anlamışlardır:

BORAX (Holdingle) Ltd'in YAPISI



- : Sermayenin %50'si veya daha fazlası Borax Holding'in olan şirketler.
- : Borax Holding'in hissesinin önemli olduğu şirketler.
- : Sadece birlikte sahip olunan tâli firmalar kanalıyla Boraks'a bağlanan şirketler.

Tablo'dan da görüldüğü üzere % 72,32'si İngiliz tröstünün olan U.S. Borax Chemical Corp. 1927'de A.B.D. de Kaliforniya'da bulunan Sodyumlu Boraks cevheri yataklarını işletmektedir. Daha önce adı geçen tröst Türkiye, Şili, Peru gibi ülkelerdeki yataklardan üretimde bulunarak dünya ihtiyacına cevap verirken Kaliforniya'daki bu yatakların ele geçirilmesinden sonra Türkiye'de dahil adı geçen ülkelerdeki üretimi A.B.D.'deki yatak lehine kısmıştır. Nitekim yurdumuzda gerçekleştirdikleri üretim:

1864 - 1914 devresi için ortalama	12500
1924 - 1929 devresi için ortalama	14.000 ton iken
1930 - 1941 devresi için ortalama	7000 tona ve daha sonra
1945 - 1950 devresi için ortalama	5000 tona düşmüştür.

Halbuki 1950 yılında Dünya üretimi ve üreticilerin durumu şöyle idi:

Türkiye	9600	Ton
A.B.D.	580000	"
Arjantin	—	
Şili	—	
Peru	—	
Iran	300	"
Tibet	89	"
SSCB	30000	"
Toplam	620000	"

1900'lerde toplam dünya üretimi 50000 ton iken Türkiye'den çıkarılan Boraks bu rakamın % 25'ini karşılarken 1950 yılında ancak % 1,5'ünü karşılar olmuştur. Durum aynı kaderi paylaşan Şili, Peru ve Arjantin için de aynıdır.

Başlangıçta Dünya Bor tekeli kurmuş olan şirkete karşı yapılacak hiçbir şey yok gibi görünüyordu. Bu nedenle bazı yerli maden spekülörleri malî olanakları az olan madencilere buldukları Boraks sahalarını küçük bedeller karşılığında devralıyorlardı, işte bu spekülörlerden bazıları bu madenleri işletme durumuna gelince İngiliz şirketi bunlardan bazı sahaları satın alıyorlar, kendilerinden bir daha Boraks ko-

nusu ile ilgilenmemek vadi alıyorlar ve kendileri de aldıkları bu sahaları faaliyete geçirmiyorlardı.

1956 yılında MTA tarafından Emet - Kütahya civarındaki linyitleri tetkikle görevlendirilen bir uzman Hisarcık ve Hamamköy yakınlarında geniş Boraks zuhurlarına rastlıyor ve MTA'ya uyarıyor. MTA Enstitüsü Maden Dairesi'ne müracaat ederek bu civarda "Bor" arama ruhsatı talep ediyor. MTA Enstitüsü Kuruluş Kanununa göre 1954'den evvel arayacağı herhangi bir maden için bir veya birkaç vilâyeti aramalara kapatabilirken daha önce belirtildiği gibi bu tarihte değiştirilen kanun MTA'nın "bu hakkını elinden almıştı. Bu nedenle MTA'nın ruhsatını aldığı sahaların etrafı diğer aramacılara açık kalmış ve kısa bir süre sonra bu sahaların etrafı bir çok arama ruhsatı ile çepeçevre kuşatılmıştı. Maden Kanununun 1954 metninde "Bor" değil "Bortuzu" kaydı bulunduğundan bu sahaların arama ruhsatı MTA'nın elinden alınmak istenmiştir. Bir sürü olaylardan sonra Emet - Hisarcık ve Hamamköy sahaları Etibank'ın eline geçince; A.B.D., Dışişleri Bakanlığımız aracılığı ile, Etibank'ın bu sahaları özel teşebbüsle birlikte geliştirmeyi ve işletmeyi kabul etmesi halinde yardım vaadinde bulunmuş buna rağmen İngiliz şirketi temsilcilerinin de dahil olduğu ve Boraks'la ilgili bütün müteşebbislerin yaptıkları toplantıda kesin bir anlaşmaya varılamamıştır. Toplantıdan sonra, yerli özel müteşebbislerin, İngiliz şirketinin kendilerine karşı o günlere kadar olan tutumundan yakılarak, İngiliz şirketinin bulunmayacağı bir organizasyona gireceklerini beyan etmeleri oldukça anlamlıdır. Bir yandan ise İngiliz şirketi, Etibank'a, Boraks konusunda dünyada tek ihtisas firması olduğunu ve bu nedenle diğer küçük müteşebbislerin bulunmayacağı bir ortaklık için müzakerelere hazır olduğunu bildiriyordu. Ve onun da yerli müteşebbislerden şikâyeti vardı ve bu şikâyetler anılan müteşebbislerin ortaklık dışında tutulması gerektiğinin nedeni oluyordu. Zira, bu arada yerli müteşebbislerden bazılarının devrettikleri sahaları karşılık kendilerinden büyük paralar aldıkları ve bir daha bu işlerle uğ-

rasmayacakları hakkında söz verdikleri halde yine karşılıklarına çıkmışlardır."

Bu ortamda, namılı şirket, müzakereler devam ederken, Boraks ve Asit imâli ve dünya bor piyasası üzerine geniş bir rapor hazırlayarak Türk Hükümeti'ne ve ilgililere sunuyor. Bu raporda, özetle, Türkiye'de bulunan kalsiyumlu cevherlerden Boraks ve asit borik yapılarak dünya piyasasında rekabetin olanaksızlığından söz ederken, rantabl olmayacağını belirttiği bu teşebbüse ortak olmaktan da vazgeçemiyor. O zaman Etibank yetkilileri yılda 20.000 ton Boraks üretecek bir rafineri kurmakta ısrar ediyorlardı. Ancak İngiliz şirketi 3.000 ton'luk bir kapasitenin bile gerek Türkiye'deki tüketim, gerekse ihraç olanakları bakımından büyük olduğunu ileri sürüyordu. Ortaklık için ana koşulları ise maden sahalarının elde edilen hakkında ve kurulacak şirkette % 51 oranında bir pay idi. Ama ne var ki anılan şirket yıllık faaliyet raporunda "Türkiye'deki enflasyonist durum her nevi mabeme yokluğu ve ithal yasakları ile birlikte sürüp gitmektedir. Türk lirasının mübadele oranı, Türk parasının daha düşük dahili satın alma gücüne uyduruluncaya kadar Türkiye'den yapılacak ihracat şartları zor olmakta devam edecektir. Bu nedenlerden ötürü Türkiye'deki şirketimizin madencilik faaliyetlerini gerekli görülür"45 derken bu ağır şartlara rağmen imzalanan protokol'a uymasını beklemek anlamsız olurdu. Nitekim bu protokol uygulanmamıştır.

Bütün bu olaylar bizi 1958 yılına kadar getiriyor. Burada Boraks cevheri ve Boraks yarı mamul fiyatlarına bir göz atalım. Boraks dekahidrat (10 molekül sulu Boraks)'m 1800 yılındaki fiyatı 2200 dolar/ton'dur. 1860 yılında 660 dolar, 1874 yılında 550 dolardan 160 dolara düşüyor, sonra tekrar 250 dolara çıkıyor. Son yıllarda, kullanışın genişlemesi, üretimin artışı, uzun mesafelere nakil sorunlarından ötürü susuz

• Boraks ve Asit Borik mamulleri de piyasaya çıkmıştır. Bunların fiyatları: (1959 yılı itibarı ile)

Fabrika teslim fiyatı, B₂O₃ için tonu 335 dolar.

Susuz Boraks tonu 92 dolar⁴,

Boraks dekahidrat tonu 43-50 dolar.

New York teslim fiyatı, Boraks dekahidrat tonu 95 dolar.

Son verilen fiyata dikkat edilirse, Kaliforniya ile New York arasında nakliye ve komisyonun 50 - 55 dolarlık bir fark meydana getirdiği hemen görülür.

1963 yılında Kaliforniya'da fabrika teslim fiyatları ise:

Penta borat (5 molekül sulu Boraks) 47/ dolar/ton,

Tetra borat (4 molekül sulu Boraks) 104,5 dolar/ton,

Meta borat (2 molekül sulu Boraks) 155 dolar/ton,

Anidr Boraks (susuz Boraks) 183 dolar/ton.

Amonyum di borat 308 dolar/ton,

Bor Element'i:

Tonu 30.000 dolar,

Kilosu 70 dolar, fabrika teslimi.

Kilosu 150 dolar, perakende fiyat

şeklindedir.

Son yıllarda mamul ve yarı mamullerinin gittikçe artan fiyatlarına karşılık ihraç etmekte olduğumuz ham cevher fiyatları ise sırasıyla:

1950'lerde tonu 62 dolar

1960 yılında tonu 42 dolar

1962 yılında tonu 33 dolar

1965 yılında tonu 23 dolar dır.

Daha yeni tarihlerde ise 20 ilâ 30 dolar arasında değişmektedir.

1950 yılına kadar bu konudaki ihracatımız bütünüyle İngiliz şirketinin elinde ve onun ticarî politikasının gerektirdiği yönde olmuştur. 1950 yılından sonra yerli müteşebbislerin ürettiği cevherlerden bir kısmını yine aynı şirket satın alarak ihraç etmiş, fakat bu arada bir kısım üretimimiz de Sovyet bloku ülkelerine ihraç yapılabildiğinden yavaş yavaş artış göstererek 1956 - 57 yıllarında 30.000. Fakat 1958 - 1961 yılları arasında Nato Devletleri topluluğunca Boraks cevherlerinin stratejik madde olarak

(45) BCL: Reports and Accounts - 1957, s. 22.

(46) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a.g.e., s. 116-117

kabulü ve Sovyet Bloku ülkelere ihracının yasaklanması üzerine yerli üreticiler bu devrede o güne kadar bilinen rezervlerin en büyüğünü elinde bulunduran Etibank ihraç olanaklarından yoksun kalıyorlardı. Bazı tercihli üreticiler A.B.D. hükümet stoklarına yılda 10.000 ton kadar bir satış yapabilmiş, bunun dışında kalan yerli üreticiler İngiliz şirketine az miktarda bir satışta bulunmuşlar, bu durum ise fiyatların bir hayli düşmesinin nedeni olmuştur.

Şimdi burada, daha önce sözü edilmiş olan; A.B.D.'nin müşterek, bir rafineri kurmayı desteklemek istemeleri ile sonradan NATO'nun "COCOM" diye bilinen tedbire başvurmasının nedenlerine kısaca değinelim.

Boraks'ın katı yakıt olarak, ilk Sputnik yapma uyduyu taşıyan füzelerde kullanıldığıının öğrenilmesi üzerine Boraks bileşiklerine dayanan yakıtlar üzerinde araştırmalara bütün dünyada hız verildi. Ve bu cevherlere dayanan rafine ve geliştirme endüstrisinin Sovyet ülkelerinde gelişmemesi için ham cevherin bu ülkelere sevkedilmemesi gayretlerine düşüyor. Bu amaçla, A.B.D. yetkilileri, kendi ülkelerindeki Kaliforniya yataklarından çıkarılarak İngiliz şirketi eli ile Sovyet blokuna satışını önlemek için, İngiliz şirketi yetkilileri ile müzakerelere girişiyorlar ve hattâ bu müzakerelerde bu teklif kabul edildiğinde "Türkiye'deki bütün Boraks olanaklarının İngilizlere mal edilebileceği" vaadinde bulunuyorlar. Buradan, 1956 - 57'de Boraks potansiyelimizin A.B.D.'ce gayet iyi bilindiği anlaşılmaktadır. İngilizler bu teklifi red ediyorlar. Zira, onlar, olanakları elde etme yolunda kendi politikalarının doğruluğuna inanmaktadırlar. Bunun üzerine, A.B.D.'i İngilizlere rakip bir grup çıkarmak üzere ülkemizi desteklemek yolunda bir adım atmışlarsa da sonradan bundan vazgeçerek NATO kararları yolu ile Boraks'ın Sovyet bloku ülkelere satışının yasaklanmasında (1958 - 1961) etken olmuşlardır. Bu devrede Yunanistana' 4000 ton kadar cevher satmış bulunan bir madencimizin (Sayın Hüsametdin Yakal) malları, daha gemi Çanakkale boğazından çıkar çıkmaz Amerikan donanması tarafından

çevrilmiş ve Yunanistan'da rafineri bulunmadığına göre bu malın Sovyet bloku ülkelerden birine sevk edilmesi ihtimali düşünülerek müsadere edilmiştir. 1961'den sonra bu yasak kaldırılabilmişse de kısıtlama devam etmiştir.

Bütün bu zorluklara rağmen, gerek bir Devlet kuruluşu olan Etibank, gerek yerli üreticiler büyük bir fedakârlık içinde Boraks dış piyasaya tanıtılmaya çalıştılar. Bu arada, İngiliz şirketi, yerlilerden kendisine işbirlikçiler bularak onlardan kiraladığı ocaklardan ürettiği cevherlerle, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun bahsettiği geniş olanaklara dayanarak bir takım fiyat oyunları ile yerli üreticilerin dış piyasalara yerleşmesine engel olmağa çalışmış ve bir süre bunda başarılı da olmuştur. 6224 sayılı Kanunun bu fiyat oyunlarında yabancıya nasıl hizmet ettiğine değinmeden geçmiyeceğiz. Boraks o yıllarda, gemiye yüklendiği ana kadar olan bütün masrafları ile en çok 140 - 150 liraya mal oluyordu. Başlangıçta (1960 yılı) 42 dolara kadar satıldığına göre bu kârlı bir konuda yabancı firmanın kârını dışarı transfer ettirebilmesi ona, müşteriye bir miktar tenzilat yapma olanağını sağlıyordu. Yerli üreticilerin böyle olanakları yoktur. Zira ihraçtan sağladığı bütün paraları yurda getirmek durumunda. Böylece yabancı firma cevherleri, yerli üreticilerle aynı taban fiyatı ile satıyor görünmesine rağmen aslında çok daha düşük fiyatlarla satıyordu. Bu şekilde yerli üreticilerin dış pazarlarda yerleşmesini önlemeye çalışırken diğer taraftan da satabilmek için fiyat düşürmek zorunda kalan yerli satıcıları, resmî makamlara şikâyet ederek onları fiyat düşürücü olarak itham ediyordu. Sonunda, oynanan bu oyun tersine tepti ve aslında maliyeti çok düşük ve saflık derecesi oldukça yüksek olan cevherlerimiz dış piyasalarda rağbet görmeğe başladı. Ama ne varki bu arada (1961) ihracatın daha da gelişmesi için yarı mamullerin yapımına gidilmesinin bir zorunluk olduğu ortaya çıktı.

Bu arada yurdumuz ekonomisinde meydana gelen gelişmelere de kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

"Türkiye'nin dış borçlanma konusunda iyice açılması 1950 yılından sonraki dönemde başlamıştır. Bu dönemde daha çok Uluslararası Para Fonu'ndan ve Dünya Bankası'ndan borç alınmıştır. Gene bu dönemde A. B.D.'nin sağladığı dış kaynaklar daha çok (askerî yardımların hemen hepsi) bağış niteliğinde idi. Ayrıca bu dönemde Merkez Bankası'nın altın ve döviz rezervleri geniş ölçüde dış ticaret açığını finanse etmiş, başka bir deyimle Türkiye'nin ihracatını aşan ithalâtı bu imkânlarla ödenebilmiştir⁴⁷." 1950 başlarında Demokrat Parti hükümetinin serbest ithalât politikasının sonucu olarak ithalâta büyük artışlar meydana gelmiş ve bu büyük artış bir yerde sunî olmuştur. Zira "bu politikanın uzun sürmeyeceğini kestiren ithalâtçı tüccarlar, ithalâtlarını hızla artırmışlar, stok yoluna gitmişlerdir⁴⁸." "Fakat hükümet, ödeme güçlükleri kapıya geldiği halde, bir süre liberasyon politikasından vazgeçmemiştir. (Nitekim) Tüccarlar ithal ettikleri malların tekeli Merkez Bankası'na ödedikleri halde hükümet bu paraları döviz sıkıntısı yüzünden dışardaki ihracatçı ülkeler alacaklarına transfer edememiştir⁴⁹." Bu durum giderek geçici borçlanma etabını kısa sürede aşmış, sonra da hızlı bir borçlanma süreci başlamıştır. 1958 yılına gelindiğinde, Paris görüşmelerinde Türkiye'den alacaklı olan ülkeler, Türkiye'ye o günkü iktisadî politikasına devam ederse artık kredi açmama kararında oldukları yolunda ültimat vermişlerdir. Bu, iktisadî politikanın değiştirileceğinin Türk hükümetinin vaad etmesi üzerine, o sene uluslararası kurumlar, bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika beraberce büyük bir iktisadî yardım yapmayı ve vadesi gelmiş borçları ertelemeyi kabul etmişlerdir⁵⁰." Sözü edilen ve Türk hükümetinin kabul ettiği iktisadî politika ise, Türk parasının değerini % 220 oranında düşürmek, banka kredilerini dondurmak ve uzun bir süre kredileri bu seviyede tutmaktan başka birşey değildi. Bu iktisadî politika "4 ağustos kararları" adı ile ülkemizde gayet iyi bilinmektedir. Bu devrede (1950 - 1960'ın ilk yarısı) toplam dış ticaret açığı "3.473 milyon TL." olmuştur. Böylece Türkiye'de 2. dış

borçlanma süreci 1947 de başlayıp, 1954'de hızlanmış 1958'de sona ermiştir. Nitekim, Türk hükümeti 1958 Paris kararları ile, vadesi gelen borçlarının faiz ve taksitlerini ödeyemediğini, ödemenin tehir hakkını istemesi, ithal ettiği malların bedelini ödeyemediğini beyan ediyor diğer bir deyişle iflâsını belgeliyordu. "1950 yılında 27/ milyon dolar olan borçlarımız 1960'da 1.138 milyon dolara ulaşmıştır⁵¹." Bu ise 10 yıl içinde % 310'luk bir artışa tekabül etmektedir, "1960 yılında dış borçların 690 milyon doları normal devlet borçları, 377 milyon doları transferi gecikmiş ithalât borçları, 72 milyon doları da kamu kesiminin kredili ithalât borçları idi⁵²." "1950 - 53 arasında Türkiye'nin ticareti serbestleştirme yolunu denemesi ve bu uğurda bütün döviz varlıklarını tüketmesi, geniş ölçüde borçlanması ve buna rağmen ihracatın gelişmemesi, ekonomideki canlanmanın sadece bir ithalât artışının ve iyi mahsül yıllarının yarattığı bir ticaret canlanması seviyesinde kalması, ve ithalâtın da imkânların tükenmesi sebebi ile tıkanmağa başlaması hükümeti kalkınma harcamalarının gerektirdiği döviz ihtiyaçlarını karşılamak için⁵³" yabancı sermayeye bütün kapıların açılmasından ve bu arada peşpeşe çıkarılan kanunlardan söz etmiştik. Nitekim 1951 - 60 döneminde aynî, nakdî ve gayri maddî haklar olmak üzere 548.441 bin TL.⁶⁴ lık yabancı sermayeye müsadde verilmiş aynî, nakdî ve gayri maddî haklar olmak üzere memleketimize "85.896 bin TL.⁵⁵" lik bu yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu sermayenin ise ülke ekonomisine ne denli katkıda bulunduğunu daha önce ifade etmiştik.

27 Mayıs 1960 devrini ve onu takip eden yıllarda plânlı bir kalkınma dönemine

(47) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a.g.e., s. 117

(48) " " " " " " s. 117.

(49) " " " " " " s. 123.

(50) DİE: İstatistik Yıllığı - 1968.

(51) Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: a.g.e., s. 124.

(52) " " " " " " s. 124.

(53) " " " " " " s. 127.

(54) " " " " " " s. 160.

(55) Mehmet Selek: Türkiyede Yabancı Özel Sermaye.

girildiğinde yüzyılı aşkın dış borç ve yabancı sermaye ülkemizi şu düze/e getirmiştir:

Ülke	Belli Başlı ihracat Ürünleri	Bu Ürünlerin Toplam İhracattaki Payı
Arjantin	Et, Buğday, Mısır, Yün, Kalay .	% 61
Bolivya	Kahve, Demir Cevheri, Pamuk	% 63
Brezilya	Çay, Kauçuk	% 58
Kameron	Kakao, Kahve, Aliminyum	% 65
Merkezi Afrika Cumhuriyeti	Elmas, Kahve, Pamuk	% 90
Seylan	Çay, Kauçuk, Hindistan Cevizi	% 89
Şili	Kahve, Demir Cevheri, Küherçile	% 85
Kolombiya	Kahve, Petrol	% 69
Demokratik Kongo	Bakır, Kalay, Elmas, Kahve	% 74
Kongo (Brazaville)	Kereste, Elmas	% 76
Kosta Rika	Kahve, Muz	% 60
Dominik	Şeker, Kahve, Kakao, Boksit, Tütün	% 91
Ekvator	Muz, Kahve, Kakao	% 84
Habeşistan	Kahve, Deri, Hububat, Yağ Tohumu	% 84
Gabon	Kereste, Manganez, Petrol, Uranyum	% 86
Gana	Kakao, Elmas, Kereste, Manganez	% 78
Guatemala	Kahve, Pamuk, Muz, Şeker .	% 69
Guyana	Şeker, Boksit, Aliminyum, Pirinç	% 83

Haiti	Kahve, Şeker, Sisal	% 66
Honduras	Muz, Kahve, Kereste	% 67
Iran	Petrol	% 91
Irak	Petrol	% 92
Fildişi Sahili	Kahve, Kakao, Kereste . . .	% 81
Jamaika	Alimina, Boksit, Şeker, Muz .	% 75
Libya	Petrol	% 99
Malezya	Kauçuk, Kalay, Kereste, Demir Cevheri	%73
Moritanya	Demir Cevheri	% 91
Mikragua	Pamuk, Kahve, Et, Yağ Tohumu, Şeker	% 69
Nijerya	Petrol, Kahve, Yer Fıstığı . . .	% 69
Paraguay	Et, Kereste, Pamuk, Quacbracho, Tütün, Yağ Tohumu .	% 77
Peru	Bakır, Balık Yemi, Pamuk, Gümüş, Kurşun, Şeker	% 78
Filipinler	Hindistan Cevizi, Şeker, Kereste	% 70
Türkiye	Pamuk, Tütün	% 48
G. Vietnam	Pamuk, Pirinç	% 10

[Kaynak: Sedat Özkol: Geri Bıraktırlmış Türkiye, s. 30.]

Böylesine berbat bir coğrafyadan yurdumuzun çıkarılmasında dış borç ve yabancı sermayeden gene medet umulmasının ve 1950'de başlayan sürecin kesintisiz bu dönemde de sürüp gitmesinin nedenini bir yana bırakarak daha önce, bizden ham Boraks alan müşteriler yarı mamul ihtiyaçları için İngiliz şirketine müracaatlarında red cevabı alıp baskı görmeleri nedeni ile bu konudaki ihracatımızı geliştirmek için yarı mamuller yapımına gidilmesi zorunluluğundan

söz etmiştik. Nitekim bu zorunluluk plânlı kalkınma döneminin ilk plânında bir rafineri kurulması kararıyla fiilî safhaya intikal etmiş oldu.

20.000 tonluk bir rafineri kurma gibi basit bir endüstriyel adım bile emperyalist temsilcisinin hoşuna gitmemektedir. Bunu önlemek tarihî görevidir. Nitekim, 10 Eylül 1957 yılında ilgililere sunduğu raporda "Up to the present the history of Turkey in the Borate industry has been solely associated with mining and sale of ore. The mines situated near Susurluk in a vilayet of Balıkesir were first worked in Roman times, though much of their history is obscure. . . . Since the Second World War these mines have been worked out, though some recovery of second rate ore from the dump residues continues. The exhaustion of these mines coincided with the discovery of various small deposits of Colemanite and of Ulexite in the vilayets of Brusa and Balıkesir⁵⁶." diyerek tükendiğini ilân ettiği ocaklardan çıkaracağı cevherlere dayanarak 15.000 ton kapasiteli bir asit borik rafinerisi kurma üzere teşebbüse geçti. Nitekim İngiliz şirketi bu iş için "Boraks Türk Rafineri Anonim Ortaklığı" nı kuracağını beyan etmiş, bunun üzerine de Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi 9.2.1963 tarih ve 6/1398 sayılı kararname ile talebi kabul etmiştir. Fakat, talebinin kabulü ve müsaadenin verilmesine rağmen şirket bu yönde ciddi hiçbir adım atmamıştır.

1961'den sonra bir savaş halini alan bu çabalar daha ilginç dönemlere girdi. Bu arada ham cevher ihracatımız artarken, İngiliz şirketi yeni bir rapor hazırlayarak plânlama teşkilâtını etkilemeye çalıştı. Bu ikinci raporlarında "Türkiye bir rafineri kuracak olursa kendinden ham cevher alan müşterilerine rakip duruma düşecek ve bu kere ham cevher de satamayacak" iddiaları ile karşımıza çıkıyorlardı. Ayrıca Türkiye'nin ham cevher ihracatının en çok 45.000 ton civarında olacağı tahminleri de ekleniyordu. Ama ne varki raporun verildiği yılda Türkiye'nin Kolemanit ihracatı 60.000 tonu çoktan aşmıştı.

Bu arada rafinerinin kurulması işi plân-

da Etibank'a görev olarak verilmişti. Bunun için bir çok ülkeden tesis yapımı konusunda teklif istendiğinde sadece bir Soçyet bloku ülkesi olan Polonya'dan olumlu cevap alındı. İhalede tek teklifçi olan bu ülkeye yapıldı. Ancak tam bu sırada Amerikan Büyükelçisi zamanın Dışişleri Bakanı Selim Sarper'i ziyaret ederek bu tesisin Polonyalılara yaptırılmaması ricasında bulundu ve ayrıca Batı Bloku'ndan daha mükemmel tekliflerle gelineceğinin de vaad etti. İki yıl bu vaad içinde beklenildi. Bu arada ülkemizde maden cevheri komisyonculuğu yapmakla ve sömürücülüğü ile tanınan Philip Brothers adındaki Hollanda - A.B.D. karması bir Yahudi firması tarafından İtalya'da kurulacak bir tesise ortak olmamız teklifini getirdi. İtalya'da kurulacak 100.000 tonluk bir tesise ham cevher yollamak suretiyle % 25 oranında hissedar olabileceğimiz öne sürüldü. Endüstrileşme yolunda çaba gösteren bir ülke olarak bu teklif reddedildi. Ve nihayet 2 yıllık bir bekleme ve gecikmeden sonra Etibank'ın Bandırma'daki Boraks fabrikasının yapımı Polonyalılara verildi.

Bundan sonra mücadelenin yön değiştiğini görüyoruz. Karşı taraf bir yandan cevherlerimizin Kolemanit cinsinden yani kalsiyumlu oluşunun yarı mamul maliyetlerini artırdığını müşteriler arasında yayıyor, bir yandan özel nakliye gemileri yaptırarak ve Hollanda'da özel silolar kurarak Avrupa pazarına her ne pahasına olursa olsun Türk malını sokmama çabasında bulunuyor, diğer yandan ise yurdumuzda 500'e yakın sahayı aramalara kapatırken zengin yatakları devralma, ortak olma gibi kaynaklara haki molma yönünde büyük faaliyetlerde bulunuyordu. Nitekim bu politikasını gerçekleştirmek üzere yurdumuzdaki şirketinin (Türk Boraks Madencilik A.Ş.) sermayesini 2,5 milyondan 25 milyona çıkarmak talebi ile devlete başvuruyor. Bu konuda Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'ne, ulusal çıkarları herşeyin üstünde tutan bir avuç gerçek milliyetçi idarecinin verdiği rapor ibret vericidir.

(56) BCL: Report on Borax and Boric Acid Refining in Turkey, s. 8.

Maliye Bakanlığı'nın 9 Kasım 1963 Tarih ve Sermaye Hareketleri Şb. 593545-23/44199 Sayılı Yazısına Ek Rapor

I — GİRİŞ:

1 — Ticaret Bakanlığı'nın, 20 Eylül 1963 tarih ve 5022/11 - 90/16319-16321 sayılı yazılılarıyla Londra'da kâin Borax Consolidated Ltd. Şirketi'nin Türkiye'de sahip olduğu Türk Boraks Madencilik Anonim Şirketi'nin 2,5 milyon liralık sermayesini 22,5 Türk Lirası arttırmak suretiyle 25 milyon Türk lirasına iblâğı ve bunun 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan istifade ettirilmesi hakkındaki talebi ile ilgili olarak, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'nin kararı ile "bahis konusu teşebbüsün memleketimiz iktisadiyatına ve tediye muvazenemize yapacağı tesirler ile aynı konuda çalışan yerli teşebbüslerin de durumunun dikkate alınarak mevzuun bir defa da Maliye Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Türkiye Odalar Birliği'nin tetkik edilerek neticesinin bir raporla bildirilmesi" nin talep edilmesi üzerine, Maliye Bakanlığı'nca tertiplenen toplantıya, Devlet Plânlama Teşkilâtı temsilcisi hariç, yukarıda zikredilen Bakanlık ve teşekkülün temsilcileri ile birlikte Ticaret Bakanlığı'nın yabancı sermaye şubesinden Kâzım Oksay da katılmıştır. Ancak, Kâzım Oksay, Komitenin Ticaret Bakanlığı'nı bu tetkikle vazifelendirmediğini beyan ile çalışmalara katılmayacağını ifade etmiştir. Bu itibarla, çalışmalar ve tetkikat aşağıda imzaları bulunan Maliye, Sanayi Bakanlıkları ile, Türkiye Odalar Birliği temsilcisi tarafından yapılmıştır.

2 — Tetkikatın yapılmasında ve raporun hazırlanmasında aşağıdaki kaynaklardan faydalanılmıştır:

- a) Şirketin Ticaret Bakanlığı'nda teşekkül ettirilmiş yabancı sermaye dosyası,
- b) Şirketin Maliye Bakanlığı nezdindeki yabancı sermaye dosyası,
- c) Sanayi Bakanlığı Maden Dairesi'ndeki vesika ve kayıtlar,
- d) Türkiye Odalar Birliği'ndeki vesika ve bilgiler,
- e) Bu mevzudaki dünya neşriyatı,
- f) İstihsal ve ihracatla alakalı doküman,
- g) Şirketin zaman zaman verdiği hususî ve resmî rapor ve ilânlar,

3 — Raporunda, Londra'daki Boraks Konsolidated Limited Şirketi'nin dünyadaki ve memleketimizdeki faaliyeti, politikası, bor minarellerinin dünyada ve Türkiye'deki durumu. Dünya ekonomisi ve sanayiindeki yeri mevzuunda kısaca izahat verildikten sonra, tetkike mevzu teşkil eden firmanın diğer teşebbüsleri ve bu konuda çalışan yerli teşebbüslerin durumu ile olan irtibatına temas edilmiş ve memleket iktisadiyatı ve tediye muvazeensi yönünden bir tahlil yapılmıştır.

II — Genel Açıklamalar ve İncelemeler ve Neticeleri:

A — Boraks Consolidated Limited (Londra) şirketinin dünyada ve Türkiye'deki durumu:

Bu şirket, bor minarelleri, bunların rafinajı ve ticareti ile iştigal eder. Türkiye'deki faaliyetinin süresi yüz yıla yakındır.

Dünyada bor minarelleri ve rafinajı mevzuunda ham cevherde % 90, rafinajda % 70 civarında hisse sahibidir.

1950 yıllarına kadar Türkiye'nin tek istihsalcisi olan şirket, bu cevhere ait Türk rezervleri üzerinde hiç meşgul olmamış ve 1950 de rezervin tükendiğini beyan etmiştir. Bu beyan hususî ve resmî dosyalarda mevcuttur.

Aldıkları ruhsat ve yaptıkları aramalarla Türk madencileri 1950'den sonra yurdumuzda 150 milyon ton rezerv tesbit etmişlerdir. Bu miktarın satış sahasının inkişafı halinde daha büyük rakamlara ulaşabileceği de teşhis edilmiştir.

Bu şirket, dosyalardaki mevcut muhtelif tarihlerdeki rapor ve beyanları ile, Türk minarellerinin endüstri alanında rekabet imkânından mahrum bulunduğunu ileri sürerek Türkiye'nin yalnız ham cevher ihracatından ancak küçük bir kapasite ile istifade edebileceğini tavsiye etmiştir.

Bu görüşlerini Türk ilgililerine tavsiyeler halinde açıklayan şirket,

1 — Türkiye'de duraklatmış olduğu faaliyetini, 1955 yılının Şubat ayında istihsal ettiği 4/4464 sayılı kararname ile 6224 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu çerçevesinde Türk Boraks Madencilik A.Ş. ni kurmuş ve sermayesini 1958 yılında 4/10954, 1959 yılında 4/12526 sayılı kararnamelerle geliştirmek kararını almıştır. Şimdi, ham cevher istihsalı sahasına 25 milyonluk bir sermaye ile girmek istemektedir.

2 — Türkiye'de yüz yıldan beri faaliyette bulunduğu ve cevherlerimizin fiyat ve kalite bakımından diğer cevherlerle rekabet imkânı bulunmadığını yakın zamana kadar savunduğu halde 15 milyon lira sermaye ile rafinaj tesisi kurmak talebinde bulunması üzerine 9.2.1963 tarih ve 6/1398 sayılı kararname ile faaliyeti yalnız rafinaja münhasır kalmak kaydı ve şartı ile yerli grupla birlikte 15 milyon lira sermaye ile bir Anonim Ortaklık kurmasına müsaade edilmiştir. Ancak bu karara rağmen bu şirketin kurulmadığı ve bu faydalı teşebbüsün gerçekleştirilme devresinde şimdiye kadar müsbet bir yola girilmediği görülmüştür.

3 — Bu şirket, Birinci Cihan Harbi'nden önce Güney Amerika'da, 250 milyon ton rezervle, iştirak yoluyla, ilgilenmiş ve burada küçük bir rafinaj

tesisi kurmuş olmasına rağmen bunu geliştirmiyerek 1927 yılında Kuzey Amerika'da bulunduğu rezervleri inkişaf ettirme yoluna teveccüh ederek buranın tüm istihsalini dünya istihlakine arz etme yolunu seçmiştir. Bugün Güney Amerika'daki istihraç faaliyeti önemli rezervlerine rağmen dünya piyasasına arz edilememektedir.

4 —• Boraks Consolidated Limited, son durumu itibarıyla:

a) 11.2.1955 tarih ve 4/4464 sayılı Yabancı Sermaye Kararnamesi'ne müsteniden 25.11.1935 tarihli sicil ve ticaret gazetesinde ilân edilmek suretiyle kurduğu (Türk Boraks Madencilik Anonim Şirketi'ni) devam ettirmekte ve bu kere bu şirketin faaliyetini arttırmak maksadı ile Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'nde hâlen tetkike mevzu teşkil eden ve 2,5 milyon TL sermayesinin 25 milyon TL ye çıkarılması ile ilgili olarak 24.6.1963 tarihinde müraaat etmiş bulunmaktadır.

- b) Buna mukabil 9.2.1963 tarihli 6/1398 sayılı Yabancı Sermaye Kararnamesi'ne müsteniden kurularak kararnamedeki maksat dahilinde faaliyete geçirilmesi gereken (Boraks Türk Rafinesi Anonim Ortaklığı'nın) kurulması ve rafinaj tesisinin gerçekleşmesi yolunda ciddi bir faaliyeti müşahade edilmektedir.

c) Diğer taraftan 1887 yılında Türkiye'de umumî hükümlere göre kurarak devam ettireldiği (Boraks Consolited Limited Şirketi) ni 30.9.1963 tarihinden itibaren faaliyetine son vermek üzere tasfiye edeceğini ilân etmiş bulunmaktadır.

B) Bor minerallerinin dünyadaki ve Türkiye'deki durumu ve Sanayideki istihlak inkişafı:

Bor minerallerinin sanayideki kullanılma sahası dünyada çok genişlemiştir. Bugün yılda 2 milyon tonun üzerinde olan istihsale tekabül eden istihlak her yıl muntazam tempolarla % 10 civarında artmaktadır. B.C. Ltd. Şirketi esas faaliyetini bugün için, Amerika'da sahip olduğu veya kontrolü altında bulundurduğu cevher yataklarına istinad ettirmiş bulunmaktadır. Şirketin Amerika'nın batısında bulunan ve yatakları, Avrupa'ya ve Amerika'nın doğu sahillerine şevki yüksek navlun ve cevher kalitesi farkı sebebiyle Türk cevherleriyle rekabet yönünden zayıf kalmaktadır. Buna rağmen, bor ihracımızın gelişmemesi, Avrupa'da bu firmanın kontrolü dışında kalan rafinaj tesislerinin mahdut oluşu ve firmanın sahip olduğu büyük imkânlar karşısında riski göze alamayılarına affolunabilir.

Dünyanın bilinen büyük rezervleri ehemmiyet sırasıyla, Güney Amerika, Türkiye ve Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. Türkiye, istihsalini ve satışını arttırabildiği takdirde buna muvazi gelişmesi mukadder olan aramaların yardımı ile birinci sırayı işgal etmeye namzet bulunmaktadır.

Hâlen memleketimiz için maliyetleri 12-14 \$ f.o.b. ihraç fiyatları ise \$ 26-30 f.o.b. olan bu cevher mamullerinin en mühimleri olan boraks 110 \$ ve asitborik ise \$ 210 civarında toptan satılmak-

tadır. Amerikan cevherinin sodyum ihtiva etmesi dolayısıyla haiz bulunduğu ticarî üstünlük, bugünkü işletme şartları muvacehesinde (en kötü şartlar altında cevherlerimizi sodyumlamak suretiyle Türkiye'deki kalsiyumlu minerallerin yüksek tenor nisbetine sahip olması karşısında zail olmuştur. Bu yüzden ki Türk Bor cevherleri, en ağır şartlar altındaki rekabet mücadelesine rağmen 1950 yılındaki sıfır mevkiden bugün yılda (sadece Türkiye imkânları ve Türk madencilerinin kabiliyetleri ile) 400.000 ton istihsal ve 100.000 ton ihraç kapasitesine yükselmiştir. İhracatın istihsal kapasitesinin yüksekliğine mukabil mahdut kalışı madenin (CO-COM)'a dahil edilmesi ve serbest olan satışların monopol elinde bulunması, bunun dışında olan imkânların ise mahdut oluşundan ileri gelmektedir. Memleketimizdeki bor mineralleri, maden işletmeleri, teknik yönden ve sermaye bakımından bir güçlüğü maruz olmayıp, dış talebin artması, diğer bir deyimle ihraç imkânının verilmesi halinde yukarıda zikredilen 400 binlik kapasitenin aynen ihracı bugünkü şartlarla dahi mümkün görülmektedir. Bugün, stratejik madde olması keyfiyeti çok su götürür mevkiye düşmüş olan bor hakkındaki COCOM kararları makul ve mantıkî icabata irca edilebilirse, ihraç miktarı süratle artabilir. Karışık Avrupa ticareti yollarından demir perde gerisine geçen cevherlerimiz piyasadaki hakikî mevkiini net olarak ihraz edebilirse hiç yardıma ihtiyaç hasıl olmadan Türkiye, sadece bu cevherleri ile ve endüstrisi ile istikbalde memlekete yılda 20 milyon doların üzerinde döviz temin edebilir.

Türk bor mamullerinin rekabet sahası, Amerika'nın doğu sahillerine (dahil) kadar açıktır. Bugünkü fiyatlar bu imkânı temin etmiştir. Bor cevherlerinin aynen ihracına imkân verilmemesi muvacehesinde borun memlekette işlenmek suretiyle dış piyasaya boraks, asitborik halinde arz imkânları dolayısıyla büyük yataklardan birisine sahip olan Etibank'ın rafineri kurma hususunda 1957 yılında başlayan temas ve gayretleri 1962 yılında müspet bir yola girmiş ve 1963 yılı başında bu hususta kati karara varılmış ve ilgili tesisleri mubayaa etmek üzere siparişe bağlanmıştır. Bor cevherinin en iyi şekilde değerlendirilmesi ve tediye muvazenemiz bakımından müspet bir tesir icra etmesi hedefini güden Etibank'ın bu teşebbüsünden sonra Boraks Consolidated Limited de bu sahada faaliyet göstermek üzere (Boraks Türk Rafineri Anonim Ortaklığı) nı kuracağını beyan etmiş ve bunun üzerine Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'nce müspet karşılana bu talebi yukarıda bahis konusu edilen 9.2.1963 tarihinde ve 6/1398 sayılı kararname ile kabul edilmiştir.

Boraks Consolidated Limited'in bu teşebbüsünü gerçekleştirdiği takdirde Etibank'ın teşebbüsü gibi aynı gayeye müteveccih olmak üzere faydalı olacaktır. İki rafinerinin faaliyeti ne cevher bakımından ve ne de dış pazarlardaki satış imkânları ba-

kiminden bir güçlük yaratmıyacağı ve hattâ ilk fırsatta ve gelecekte rafinerinin tesisi cihetine gidilmesinde büyük menfaat olduğu fiilen de müşahade edilecektir.

C) Boraks Consolidated Limited'in muhtelif raporlarında ve beyanlarında açıkladığı görüş, kanaat ve yaptığı tavsiyeler:

1 — Bor mineralleri tükenmiştir.

2 — Türkiye'nin en çok 20 bin ton satış şansı vardır.

3 — Ancak 3 firma 60 bin ton istihsal yapar.

4 — Avrupa piyasasına yalnız asitborik için cevher verilebilir.

5 — Avrupa piyasasının asitborik istihlâki 45 bin ton cevhere tekabül eden 30 bin ton ile sabittir.

6 — Türkiye ancak zararına bor endüstrisi kullanılabilir. 3 bin tonluk rafineri ancak sübvansiyonla yaşar. Ocaklarınıza bizi ortak ederseniz bunu kurabilirim.

7 — Avrupa endüstrisinden Türk cevheri kullananlar, fiyat rekabeti ile Amerikan cevherine dönerlerse bu sahayı da kaybedersiniz. Amerikan cevherinin rekabetini üzerinize çekmeyiniz.

8 — Amerikan cevheri sodyumludur. Sizininki kalsiyumludur. Kalsiyum yerine sodyum konması rekabet imkânını ortadan kaldırır.

D) Dünyadaki bor endüstrisinin durumu:

Bor endüstrisi gizli noktası kalmamış olan bir sanayidir. Üzerinde patent hakları yoktur. Kuruluşu basittir. İşletmesi kolaydır. Nitekim halen Türkiye'de yerli bir özel teşebbüs bin ton kadar asitborik ve boraks imâl ederek ihraç etmektedir. Etibank'ında patent, royalty v.s. gibi haklar ödemesi bahis mevzuu değildir.

Boraks Consolidated Limited, ham cevher istihsalının % 90 ma hâkim olabildiği halde, mamul endüstrisindeki mevkii % 70 olabilmektedir.

İtalya'da, Fransa'da ve diğer memleketlerde de Amerikan cevherine ihtiyaç hissetmeden veya onu kullanarak Boraks Cons. Limited'in dışında imallar yapan firmalar mevcuttur, (İtalya'da Lorderello, Fransa'da Ugine gibi) Borun mamul endüstrisi ham cevher ticaretine nazaran yabancı para girişini 4 mislinden fazla artırmaktadır.

E) Borax Consolidated Ltd'in 6224 sayılı Kanun muvacehesindeki durumu:

a — Ham cevher istihsaline ait faaliyet için koymayı teklif ettiği sermaye karşılığında bugün ulaşılmış olan seviyenin üzerinde bir ihracı garanti etmemektedir.

Yukarıdaki açıklanan vakalar, bu şirketin yuz yıldan bu yana memleketimizde çalıştığı halde ihracı yükseltici tedbirleri fiilen ihmal ettiği kanaatini vermiştir.

Güney Amerika misâli ise, bu konuda çok dikkatli olmamız bakımından ehemmiyetli bir örnek teşkil etmektedir. Bu şirketin sermayesini tezyid, istihsal ve ihraç faaliyetine katılma kararı, Türk ma-

dencilerinin memleket rezervinin büyüklüğünü tesbit eden çalışmalarının ve ispat ettikleri ihraç imkânlarının fiilen kıymet iktisap etmesinden sonra vaki olmaktadır.

b — Bu şirketin Türkiye'de rafineri kurmak kararı ve bunun için müsaade istihsal etmesi de, Türk cevherlerinin ekonomik ham madde olarak Avrupa rafinerilerinde işlenmeye başlanması, Türkiye'de bir Türk mühendisinin imâlata geçerek İsrail'e ihracata başlaması, Etibank'ın bir rafineri kurma kararının yürürlüğe girmesinden sonra vuku bulmuştur.

c — Bu şirket, daha şimdiden, haiz bulunduğu ticarî hâkimiyetine dayanarak müstahsillerimizden bazılarını tesiri altına almaya muvaffak olmuş ve bunu monopola doğru genişletmek için yüzlerce sahaya arama müracaatında bulunmuştur.

III — Memleket Ekonomisi ve Tediye Muvzenesi Bakımından Tahlil:

A) Memleket ekonomisi bakımından görüşlerimiz:

1 — Bor minerallerinin dünya ekonomisi yandaki memleket ekonomisi bakımından arz ettiği öneme ve mineral yataklarına ve geniş istihsal gücüne yukarıda temas edilmiş bulunmaktadır.

2 — 1887 yılından beri memleketimizde yalnız Susurluk'taki maden sahasında faaliyette bulunan B. C. Limited'in 1955 yılına kadar istihsal ve ihraç faaliyetinin dünyadaki inkişaf i seyri istikametinde geliştirmeye matuf bir çalışması olmamış, 1950 yılından sonra münferiden yerli teşebbüs tarafından yeni maden rezervlerinin bulunarak bu yoldaki teşebbüslerin 1950 - 1955 yılına doğru ehemmiyeti hissedilir bir seviyeye gelmesi muvacehesinde maden sahası satın almak suretiyle bu kaynakları kendisine hasretmek yolunda teşebbüse geçmiştir.

Filhakika, yukarıda belirtildiği üzere şirket 11.2.1955 tarihli kararname ile 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan istifade etmek üzere 100 bin İngiliz lirası aynî sermaye getirmek taahhüdü ile Türk Boraks Madencilik Anonim Şirketini kurmuştur. Bilâhare 7.11.1958 tarihli kararname ile, aynî sermayeyi 80 bine indirmiş, buna mukabil 20 bin Sterlin'lik taahhüdünü nakdî sermayeye kalbi talebi kabul edilmiştir. Bundan sonra 10.12.1959 tarihli kararname ile nakdî sermaye olarak 80 bin Sterlin daha getirme taahhüdünün de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesi içinde muamele görmesi kabul edilmiştir.

Şirket, 1955 yılında kurulmuş olmasına ve yukarıda zikredilen tarihlerdeki kararnamelerle nakdî ve aynî sermaye getirerek istihsal ve ihraç faaliyetine imkân verilmiş olmasına rağmen minerallerin istihsal ve ihraç faaliyetinde taahhüdünü ve beklenen şekilde geliştirmeye kâfi gayret göstermediği gibi, kararnamelerle bu hususta kendine tanınmış olan aynî ve nakdî sermaye getirme imkânlarını da, taahhüdüne rağmen aşağıdaki tabloda görüleceği şekilde türlü gecikmelerle ve kısmen getirmiştir.

Nakdî Sermaye İthalî		Aynı Sermaye İthalî	
Bordrosunun Tarihi	Getirdiği Döviz Mik (£)	Tescil Tarihi	Kıymeti (£)
22.12.1958	3.068	3.12.1957	28.024
18.11.1959	11.904	22.1.1959	383
12. 2.1960	19.841	10.4.1961	3.611
12. 2.1960	19.841	4.5.1962	142
1. 3.1963	39.682	3.10.1962	7.840

Yekûn 95.236 Yekûn 40.010 £

Tablonun tetkikinden anlaşılacağı üzere, şirket 1955 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan istifade ile kurulmasına rağmen, taahhüd ettiğini aynı sermayeyi iki yıl sonra getirmeye başlamış ve aradan 8 yıl geçmesine rağmen halen 40 bin Sterlin'lik getirmesi mümkün ve gereken aynı sermaye taahhüdü açık kalmıştır.

1958 tarihindeki kararnameye göre getirmesi gereken 20 bin Sterlinlik nakdî sermayenin 3968 Sterlin'lik kısmını o yıl, 11.904 Sterlin'lik kısmını bir yıl sonra, mütebakî kısmında 1960 dan sonra getirmiş; 1959 yılında ilâve olarak kabul edilen 80 bin Sterlin'lik nakdî sermaye taahhüdünün yarısını 3 yıl geçtikten sonra getirmiş ve hâlen dahi 5 bin Sterlin civarında getirmedeği nakdî sermaye kısmı bakiye olarak kalmıştır.

Bu itibarla, tediye muvazenemize ve memleket ekonomisine, faaliyetlerinden müspet bir fark beklememize rağmen şirket istihsal, ihraç faaliyeti ile beklenen bir döviz geliri getirmedeği gibi, dövizle ödemesi gereken sermaye taahhüdünün ifasını geciktirmek ve tam olarak yapmamak sureti ile sermaye hareketlerindeki ön görülen faydadan tediye muvazenemizi mahrum etmiştir.

3 — Resmî kayıtlara nazaran, yukarda açıklamalar kısmında belirtildiği üzere, memleketimizde bor minerallerinin istihsal kapasitesi, Etibank'ın da 1956 yılında istihsal sahasına girmesi ile büyük ölçüde ve süratle inkişaf etmiştir.

Geniş istihsal imkânlarına rağmen, ihracat konusundaki bilinen meseleler muvacehesinde, ihracat gerektiği şekilde gelişmemiş ancak son 3 yıl içinde yerli teşebbüslerin her şeye rağmen yarıya inen fiyat indirmeleri dolayısıyla ihracatımız süratle artış kaydetmeğe başlamış ise de, ton dolar kıymetinin yarıya inmesi sebebiyle tediye muvazenesinde beklenen döviz geliri tonaja mütenasip olarak artmamıştır.

4 — Yerli teşebbüslerin her şeye rağmen istihsal ve ihraçlarını arttırma gayretlerinin, raporumuzda belirtilen sebeplerle kapasiteye muvazi olarak geliştirilmesine imkân bulunmayışı karşısında, Etibank, bu mineralleri, Türkiye'de işliyerek ihracı arttırmak ve diğer yandan mamulün dünya piyasalarında daha kolay, çok miktarda ve daha yüksek fiyatta satılmasını temin suretiyle ekonomiye ve tediye muvazenesine net bir gelir sağlamak maksadıyla yaptığı teşebbüs müsbet safhaya girmiş bulunmaktadır.

Aynı şekilde B. C. Limited Şirketi'nin de bir rafinaj tesisi kurmasına müsaade edildiği yukarda işaret edilmiş idi.

Bu rafinaj teşebbüsleri faaliyet sahasına girdiği takdirde, memlekette yaratacağı munzam istihraç faaliyeti ve istihdam yanında bugün f.o.b. 27 \$ civarında satılan beher ton cevher, asitborik toptan fiyatının 220 \$, boraks fiyatının 110 \$ getireceği hesaplanmıştır.

5 — Bor cevherinin yerli teşebbüs tarafından işletilmesinde gerek teknik gerek sermaye yönünden hiç bir müşkülâtı olmadığı ve ellerindeki maden sahalarının rezerv bakımından zenginliği ve dış piyasalardan talep vukuunda istenen miktarda istihraç ve ihraç yapabilecekleri bir gerçek olduğuna göre yabancı sermayenin sırf bu maksatla memlekete girmesi veya faaliyetini yerli teşebbüsten hisse almak suretiyle genişletmesi ekonomi bakımından faydalı mütalâa edilmemektedir.

Filhakika, gelecek yabancı sermaye veya yabancı teşebbüs memlekette bir istihdam yaratmayacağı gibi munzam bir ihraç gücü de kazandırmayacaktır. Nitekim, dünyada en büyük işletmecilerde olan talep sahibi şirket, Türkiye'den cevher ithal etmek kendisi için her zaman istendiği kadar mümkün iken, bunu halihazırda kendi yönünden öz menfaatlerine uygun düşmediği cihetle, elinde mevcut Amerika'daki cevher yataklarından yapmakta ve yeni teşebbüsünde de böyle bir hususu garanti etmemektedir.

Kaldı ki, bugün bor cevherlerinin vasatî istihraç maliyeti f.o.b. 14 \$ civarında olmasına rağmen ihraç fiyatı çok yukarıdadır. 1950 yılında 60 \$, 1958 de 40 \$'a bugün 27 \$'a düşmüş olmasına rağmen, ecnebi teşebbüse ton başına 13 \$ bırakmaktadır. Yabancı şirket bunu 27 \$'a ihraç etmek suretiyle buna tekabül eden dövizini önce getirirse bile bunun 13 \$'lık kısmını yabancı sermayeye göre kâr transferi yoluyla tekrar götürecektir.

Monopol tesisi için fiyatları düşürdüğü takdirde diğer müstahsillerin de buna uyması mecburiyeti hasıl olur.

Bu maksatlı fiyat düşürme, firma için sadece kârdan feragat suretile 17 \$'a kadar kolayca yapılabilir. Bu mücadele de muvaffakiyet ümidile mütenasip olarak bu fiyat seviyesinin daha aşağı de-recelere düşürülmesi de ihtimal dışında değildir.

Böyle bir durumun hasıl olması halinde döviz gelirinin büyük ölçüde azalacağı da tabiidir.

6 — Boraks Consolidated Limited London Şirketi'nin 1887 de kurduğu ve tafsiyesine giriştiği Türkiye'deki şubesinin elindeki Sultançayır rezervlerinin bitmiş olduğunu beyan etmesine rağmen 9.2.1963 tarih ve 6/1398 sayılı kararnameye müstenit mesnet teşkil eden rafinaj tesisi kurulması ile ilgili talebinde bilhassa bu madenlerden istifade edileceğini komiteye beyan etmiş olması dikkati çeken bir tezat teşkil ettiği gibi son müracaatı ile memleketimizdeki maden yataklarını inkişaf ve maden cevher ihracatını geliştirmeye matuf talebi ile.

cevherin memleket dahilinde işlenmesi ve hattâ rafine edilmesi talebi ile bağdaştırılmamaktadır.

7 — Esasen şirketin, rafinaj talebi ile ilgili komite kararında ve kararnamede; (ham cevher ihraç etmemek ve faaliyeti yalnız rafineriye münhasır kalmak kayıt ve şartı ile) şirketin kurulmasına müsaade edilmesinden ve yabancı sermayeden istifa ettirilmesinde yukarda temas edilen mahzur ve noktalar nazara alınarak şirketin ve yabancı sermayenin memleket ekonomisi bakımından ham cevher istihsal ve ihraç etmesini doğru bulmadığını, faaliyetinin rafineriye münhasır olması halinde ekonomiye ve tediye muvazenesi bakımından faydalı olacağı neticesine varıldığı ve kararlaştırıldığı açık olarak görülmektedir. Yukarıda belirtilen hususlar muvacehesinde yabancı sermayenin bor cevheri istihsal ve ihracı için gelmesine lüzum olmadığı gibi bu şekilde faaliyetlerin ekonomi ve yerli teşebbüsler yönünden bir fayda değil zarar husule getireceği, yabancı sermayenin bor mamulleri sanayiine yöneltilmesi ve inhisar ettirilmesi halinde ancak ekonomik bir fayda sağlanabileceği kanaat ve sonucuna varılmıştır.

B) Tediye muvazenesi bakımından:

Yukarıda, Boraks Consolidated Limited Şirketi'nin inceleme konusu yabancı sermaye yatırım talebinin bor cevheri ihracat imkânlarımıza yeni bir güç kazandıramıyacağını belirtmiş ve ham cevher istihraç ve ihraç eden yerli firmaların imkânlarının daraltılması pahasına, Türk Boraks Madencilik A.Ş. nin ihracat payının artmasını intaç etmekten başka bir fayda getiremeyeceğine işaret etmiştik.

Bu itibarla, yabancı sermayenin bu konuda tediye muvazenesimize müspet bir fark eklemesi beklenmemektedir. Bilâkis, cevherin FOB maliyeti ? 14 satış fiyatları ise ton başına \$ 27 olduğu nazara alınır, bugünkü durumda, yerli teşebbüslerin ihracatında net döviz geliri olarak memlekete giren \$ 27, Borax Madencilik A.Ş. nin ihracat payının artmasıyla \$ 14'a inecektir. Filhakika, T. Borax Madencilik A.Ş.'nin yaptığı ihracat üzerine, ton başına, önce \$ 27 girecekse de, bilâhare, yabancı sermaye kâr transferleri yoluyla (27 \$ - 14 \$) = 13 5 tediye muvazenesimizden Londra'daki Borax Consolidated Limited Şirketi'ne ödeneceğinden, ton başına fi'ilen 13 \$'lık bir döviz kaybımız olacaktır.

Sonuç olarak, Londra'da kâin Borax Consolidated Limited Şirketi'nin Türk Borax Madencilik A.Ş. nin sermayesini artırmak suretiyle yapmış olduğu yabancı sermaye yatırım talebinin, bu sahada çalışan yerli teşebbüslerin durumu ve raporumuzda tafsilatıyla açıklanan sebep ve hususlar muvacehesinde, memleket ekonomisi ve tediye muvazenesi bakımından mahzurlu mütalâa edildiğini arz ederiz. 5.11.1963

Maliye Bakanlığı'ndan
Hazine Genel Müdür
Muavini
Kenan ONAT

Yabancı Sermaye Şubesi
, Müdürü
Ekrem BARUTÇU

Sanayi Bakanlığı'ndan
Maden Dairesi Yüksek
Mühendislerinden
Kadri YERSEL

Türkiye
Odalar Birliği'nden
Maden Komisyonu Md.
Tahsin YALABIK



DEMİR ERSOY
(1941 _ 1970)

Odamız üyelerinden Dr. Yüksek Mühendis Demir Ersoy 24.1.1970 günü aramızdan ebediyen ayrılmıştır.

1962 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Mühendisliği Bölümünden mezun olduktan sonra Türkiye Petrolleri A. O. Batman Bölge Müdürlüğü'nde çalışmaya başlamış ve işletmenin çeşitli bölümlerinde görevler almıştır.

1964 yılında Türkiye Petrolleri A.O.'-liğinin açmış olduğu imtihanı birincilikle kazanarak A.B.D.'ne gitmiş ve Oklahoma eyaletinin Tulsa Üniversitesi'nde petrol mühendisliği dalında master çalışmasını 1966 yılında başarı ile tamamlamıştır.

Çalışma, şevk ve arzusu ile dolu olan arkadaşımız, memleketine ve milletine daha yararlı olabilmek için çalışmalarını kâfi görmemiş ve aynı sene California eyaletindeki Stanford Üniversitesi'nde doktora çalışmalarına başlamıştır. Yorucu bir çalışma devresinden sonra 1969 yılında doktor unvanını alarak yurda dönmüştür.

Demir Ersoy gösterişsizliği, üstün zekâsı, bilgisi ve çalışkanlığı ile unutulmayacak nadir bir insandı.

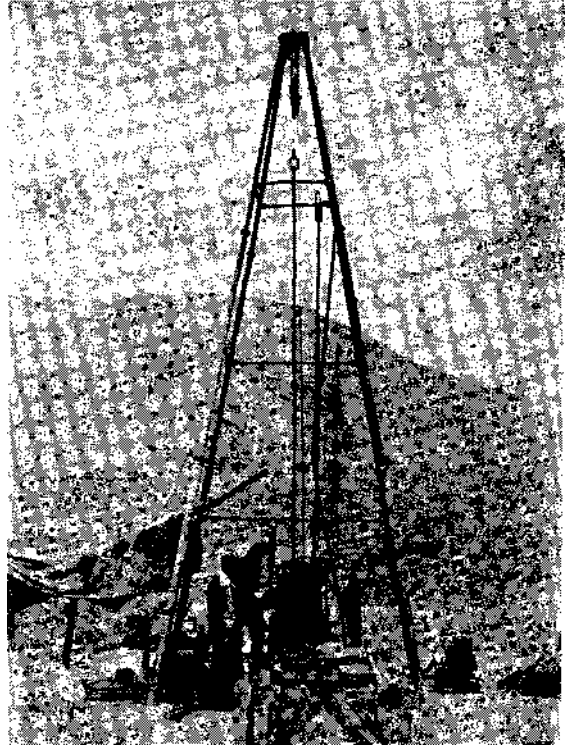
Ölümü kendisini çok seven biz arkadaşları ve meslektaşlarını çok üzdü. Yaşlı ailesine, arkadaş ve meslektaşlarına başsağlığı, merhuma da Tanrı'dan rahmet dileriz.

Türkiye ihracatını arttıracak diye Kalifornia'daki tesislerimiz mi dursun?

Daha önce İngiliz şirketinin 500 kadar arama ruhsatı aldığına değinmiştik. Bu sahaların büyük bir kısmında bir kuruşluk bir arama faaliyetinde bulunmayan şirket; Eskişehir - Seyitgazi - Kırka bölgesinde bir maden başçavuşundan devraldığı sahalar da sodyumlu bor mineraline rastlandığında 300'den fazla sahayı kütle halinde terketmiştir. Bu sahalar için kendi aralarında "Türkiye; Türkiye'deki politik durum belirsizliğini sürdürmektedir. Daha iyi bir ekonomik ortam için gerekli stabil bir hükümet henüz kurulamamıştır. Daha evvelce de bahsettiğim gibi Türkiye'deki jeolojik arama faaliyetlerine devam edilmiş munzam rezervlerin tesbit edilmesinde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir"⁵⁷ şeklinde konuşurlarken bu gelişmelerden Türkiye'nin ilgili ve yetkili kurumlarını haberdar etmek gereğini duymuyorlar veya çok daha küçük oranlarda aksettiriyorlardı. Durum, işletme ruhsatı talebine ulaştığında, yerinde tetkike giden Maden Dairesi Mühendisleri cevherin sodyumlu bor olduğu ve rezervin bahsedilen 8-9 değil yüzlerce milyon olması gerektiği iddiasında bulunmuşlardır. Namlı şirketin ülkemizdeki teknisyenleri bu iddiayı önce reddetmişler, arkasından Londra'dan talimat almadıkça bilgi veremeyeceklerini bildirmişlerdir. Türk kanunlarına göre kurulmuş, ismi Türk olan şirket, gene Türk kanunlarına göre yerine getirmesi gerekli bir vecibeyi Londra'ya danışmadan yapmıyordu. Hatta bu arada firmanın yerli mühendisi "Firmam siz ihracatı artıracaksınız diye Kaliforniya'daki tesislerini mi durdursun?" diyecek kadar, Devletimizin kendi sınırlarımız içerisinde kanunlarımızla belirlenen hükümlerimize gölge düşürücü beyan ve davranışlarda bulunmak cesaretini şahsın satılmışlığından çok, devlet olarak vardığımız

çizgi vermektedir. İşte Devlet olarak ulaştığımız bu çizgidir ki, - sadece bu davranışlar sahaların kendilerine verilmemesini gerektirirken - İngiliz şirketine bu sahaların işletme imtiyazını alma yolunda bir hayli mesafe katettirmiştir.

Bu arada İngiliz şirketi rezervlerin 40 milyon ton olduğunu bildiriyor, fakat müzakereler sırasında Maden Dairesi kendi adına MTA Enstitüsü'ne yaptırdığı araştırmalar sonucunda rezervlerin 40 değil 400 değil 900 milyon ton civarında olduğunu ve sahada içinde yapılacak daha esaslı araştırmaların bu rakamı daha da yükseltmesi ihtimali olduğunu tesbit ediyor. Bütün bunlara rağmen katedilen mesafe uzayıp gitmektedir.



Kırka Sondajları

Oyunlar oynanadursun, maliyetlerimizin düşüklüğü nedeni ile 1965 yılında 167.000 ton ihraç ediyoruz. Fiyatların, 1959'da 42 dolar, 1962'de 30-35 dolar, 1965'de 23 dolara düşmesine rağmen, İngiliz şirketi

(57) Borax (Holdings) Limited: Reports and accounts - 1963, s. 17.

Etibank'a başvuruyor ve fiyatları artırma teklifinde bulunuyor. Zira elinde müşteriye iade edecek kadar kâr kalmamaktadır. Bir yüz yıl boyu çeşitli oyunları ile karşılaşılacak şirketin bu yeni oyununu farkedecek kadar da olsa ihtisaslaşmışız. Nitekim bu teklife şöyle bir şart ileri sürülüyor; "ihtiyacınızın yarısını Etibank'dan tesis edilecek taban fiyatına göre alırsanız fiyatları artırabiliriz." Oyun oynayacağı saha böylesine daraltılınca şirket ters yüzü dönüyor.

Bu kez başka bir firma dolaşüyor ortalıkta. Firmanın adı Kemad. Sahipleri ise pek yabancı değil. Biri "American Potash and Chemical Co." diğeri de "Ugine - Kuhlman" adında bir Fransız şirketi. İkincisi ile daha yakından tanışıyoruz. Uzun zaman "Fethiye Krom Şirketi Madeniyesi" adı ile Fethiye'deki kromları işleten Fransız firmasıdır bu. 1927 yılından beri ocakları öyle tahrip etmiş ki sonunda kendisi de işletemez hale gelmiş ve madenlerin asıl sahibi Devlete ve onun bir kuruluşu olan Etibank'a devretmiştir. 1963'lerde. Ne var ki Devlete madenin kirasını ve vergisini vermeyen şirket mahkemeye düşmüş ve İstanbul Asliye 4. Ticaret Mahkemesi'nin 61/523 sayılı dosyasının tetkikinden de görüleceği gibi avukatı aracılığı ile "firmamız 35 yıldır bu memlekete hizmet etmiş ancak, bir yıl yalnız 3159 lira kazanç sağlamıştır, defterlerimizi görebilirsiniz" şeklinde yaptığı beyanla iğrenç sömürsünü belgelemiştir. Zira, o civarda daha küçük çapta madencilik yapan yerli şirketler, bu madenlerin verdiği imkânları da kullanarak güçlü deniz ticaret filoları kurmuşlardır. Madenleri tahrip eden, çalıştığı yerlerde dikili bir taş bırakmadan bir kaç kuşak işçiyi sakat, sefil, perişan bırakan, üstelik sonunda vergi yükümlülüğünü kabullenmeyen şirket defolup gidecek yerde "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan" yararlanarak bu kere 20 çeşit maden cevherinin aranması, bulunmuş sahaların satın alınması, tasfiyehaneler, maden ve kimya tesisleri kurulması gibi vaadlerle 14 Mayıs 1966 ve 29 Ağustos 1967 tarihli kararnameyi çıkartmayı başarıyor. Nihayet 28 Aralık 1968 tarihli kararname 14 Mart 1969 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanınca;

bunca fedakârlıklarla elde edilmiş bir piyasaya ikinci bir yabancı grubun girmesine tahammül edemiyen madenciler, maden mühendisleri. Odamız aracılığı ile bildiri ve duyurular yayınlıyorlar.. Örneğin birisi şöyle:

- MADEN MÜHENDİSLERİNE DUYURU

14.3.1969 tarih ve 13148 sayılı Resmî Gazetede neşredilen 5/11140 sayılı kararname ile Amerikan Potash and Chemical Corporation ile Ugine-Kuhlmann firmalarının Türkiye'de faaliyet göstermeleri hususunda verilen izin, XV. Genel Kurulumuz kararına aykırı bulunduğundan üyelerimizin adı geçen firmalarda görev kabul etmelerini ve yakında ulaştırılacak bildiriye beklemelerini rica ederiz.

Maden Mühendisleri Odası

26 Mart 1969

"Cumhuriyet Gazetesi"

Böylece kurulan bu şirket bir taraftan Bigadiç - Balıkesir'deki bulunmuş sahalara el atarken ihracatımız 214.000 tona ulaşmıştır. (1967)

Bu kadar açık seçik bir mücadelede hi-maye görmeyen, ilgi görmeyen madencilerin yakınmaları artmış konu Senato araştırmasına kadar götürülmüştür.

Efendiler kendinize gelin...

Gerçekleri tesbit etme yolunda çalışmalar yapacak olan Senato Araştırma Komisyonu'na İngiliz şirketinin gönderdiği mektubu okuyalım:

CUMHURİYET SENATOSU:

Bor Madenleri Araştırma Komisyonu,
Sayın Başkanlığına

Türkiye bor madenleri politikası üzerinde. Cumhuriyet Senatosu'na bir araştırma raporu hazırlamakta olan Sayın Komisyonu-nuza, taşıdığı büyük ehemmiyetten ötürü, aşağıda mâruz hususları takdimimize, yük-sek müsaadelerinizi istirham ederiz.

Türk Borax A. Ş., Türk kanunlarına göre kurulmuş ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunundan faydalanan bir kuruluştur. 6224 sayılı Kanununun 10 uncu maddesi gereğince: Yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve kolaylıklardan, aynı sahalarda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de aynı şartlar dâhilinde istifade etmesi iktiza eder denildiği halde, bütün iyiniyet ve samimiyetle memleket ekonomisine daha geniş ölçüde faydalı olmak ve daha fazla döviz geliri temin etmek gayretiyle senelerden beri yapılan türlü teşebbüslerimiz, muayyen bir zümrünün, daimî ve sistematik engellemeleriyle karşılaşmıştır. Bu fiillerin neticesi olarak, şirket zarar gördüğü kadar, Türk ekonomisi **éa**, ehemmiyetli miktarda, döviz gelirlerinden mahrum bırakılmıştır.

Kâh mensub oldukları müesseseyi güya rekabetten kurtarmak, kâh yaptıkları verimsiz yatırımların olmuş sonuçlarını örtbas etmek ve kâh da birtakım siyasî görüşlerin başarısını temin için, şirketimize karşı mesnetsiz ithamlarda bulunmayı âdet edinmiş olan bu zevatın, son günlerde, muhterem komisyonunuzca.. malûmatlarına müracaat edilen kimseler arasında buldukları görülmüştür.

Yukarda arz ettiğimiz sebeplerle, bu mevzuda katıyen bitaraf sayılmıyacak bu kimselerin, şirketimiz aleyhine, gıyabımızda yapmış olabilecekleri beyanlara, Yüksek Komisyonunuzun iltifat etmemesi in istirham ederiz.

Tetkik buyurmakta olduğunuz mevzuu, takdir buyuracağınız gibi, sadece bor mevzuu değildir. Konu, türlü mülâhazalarla politik bir sahaya itilmiştir. Yüksek Komisyonunuzca varılacak netice, Türkiye'nin yabancı sermaye mevzuundaki görüşüne ışık tutacak ve şirketimize tevcih olunan husûmetin, hukuk devleti olan Türkiye'de, her türlü politik baskıya rağmen, iltifata şayan olmadığını, bir defa daha, tescil edecektir.

Derin saygılarımızla^{5*}

Bir yüz yıl boyu sürdürdüğü sömürünün ortaya çıkmasından endişe eden emperyalistler bu gerçekleri bulup ortaya koyacakları lekelemek gibi iğrenç bir davranışta bulunmakta bir sakınca görmemiştir. Ama güneş balçıkla sıvanamaz. Nitekim bir-biri peşi sıra belirlenen gerçekler karşısında Araştırma Komisyonu Başkanı konuşmacılardan birine: "Sizden önce 9 kıymetli arkadaşımızı dinledik. Pek çoğu. Devletin yüksek umuru ile memur ve meşgul zevat idi. Onlar, bu firmanın genel tutumu hakkında bize çok geniş fikirler verdiler bu fikirler, daima, bu firma aleyhine oldu⁵⁹." şeklinde bir beyanda bulunmaktan kendini alamamıştır. Bu gerçekler komisyona "Komisyonumuz bu sahanın toptan Türk Milleti yararlarına tevcih olunmasında, isabet mütalâa etmektedir. Ancak bu havzada, Maden Kanununun müsaade ve tariflerine müstenit ve 6224 sayılı Yabancı Sermaye Kanununa göre Türkiye'ye gelen ve madencilik icra eden özel şahıs ve şirketlerin müktesep haklarına seslenen, birçok ruhsat poligonları mevcuttur. Komisyonumuz, özel hukuka merbut ve müstenit ve işletme değerleri yüksek kıymetlere baliğ olan bu sahaların, Devlete ait bir hüviyete intikal etirilmesini, milletin mütemadi ve müteselsil bir millî gelire kavuşturulmasını isabetli bir tatbikat olarak görmektedir⁶⁰" dedirtmiştir. Ama aynı komisyon kangren olmuş bir yarayı kesip atmak cesaretini gösterememiş, yarayı daha fazla büyütecek bir takım kocakarı ilâçlarını kullanmayı uygun mütalâa etmiştir. Bunu ise "Şayet Devlet olarak bir millileştirme plânı muafık görülmez ise, bu havza maden sahalarının, yabancı şirketlerle Devlet müessesesi olan Etibank'ın, büyük çaplı ve karşılıklı menfaatlere müstenit, şartlı, yeni anlaşmalara geçerek, tüm Avrupa ihtiyacını karşılayabilecek ölçüde yüksek istihsale sevk olunarak değerlendirilmesi hususu üçüncü bir hal ve tavsiye şartı ha-

(58) Cumhuriyet Senatosu Bor Minarelli Araştırma Komisyonu Raporu, s. 64.

(59) Cumhuriyet Senatosu Bor Mineralleri Araştırma Komisyonu Raporu, s. 50.

(60) a.g.r., s. 67.

linde, komisyonumuzca mümkün görülmektedir⁶¹" diyerek ifade etmiştir.

Bu araştırma ve incelemeler sırasında İngiliz şirketinin Eskişehir, Seyitgazi - Kırka'da elde ettiği sahaların sayısı 6'dan bire inmiştir. Her işleminde hiyleli davranışlarda bulunan firma, bu sahaların elde edilmesinde de bir sıra yolsuz işler yaptığından sahaların 5'i iptal edilmiştir. Danıştay'a yapılan itiraz 5 sahanın 2'sinin kesin olarak düşmesini engelleyememiştir. Bu 5 sahanın (dikkat edilsin 6 demiyoruz) 3'ü ise karar tasahihi talebi ile askıda bulunmaktadır.

Ancak daha önce sözünü ettiğimiz yarım milyar tonun çok üstünde olan rezervlerin önemli bir kısmı İngiliz şirketinin elinde kalan 6 ncı saha içindedir. Rezervin bu kısmı daha temiz, çıkarılması daha az yatırım isteyen ve şirketin Kaliforniya'daki sahasından daha büyük olan bir kısmıdır.

İşte günümüzde, gerek kesin olarak Etibank'ın eline geçen sahalarda yabancı bir firma ile ortaklık edilmesi için çaba sarfedilirken bir yandan İngiliz şirketi elinde kalan önemli ve Türk üretimini eskisinden daha etken bir biçimde kısıtlamaya olanak sağlayacak olan sahaya ne pahasına olursa olsun sahip olma yolunda akıl almaz gayretler içerisindeyiz.

100 yıl önce Hanson, daha sonra sırası ile William Vitall, John Oved Rid, Lord Mervil, Desmond Abel Smith, Borax Consolidated Ltd, (Türk Boraks Madencilik A.Ş.) gibi çeşitli ad ve kılıkta karşımıza çıkan emperyalist günümüzde başbaştanının da ifade ettiği "The Group's products are many, running through the alphabet from alüminyum to zirconium." gibi yeryüzünde A'da Z'ye bütün madenlerle meşgul çok daha büyük bir emperyalist dev olan

Rio Tinto Zinc'in himayesinde gelmektedir. Ancak bu büyük emperyalist gelmeden önce ortamı hazırlamak üzere Dışişleri Bakanını ve Büyükelçisini görevlendirmiştir. Onların bu görevi ne zaman nasıl yerine getirdiklerini ve bu arada ulusal çıkarların özlemini dile getiren bir sesi de dinleyelim:⁶² (Arka sayfadaki gazete kupürlerine bakınız.)

ikinci borçlanma süreci olarak tanımladığımız 1951 - 1968 (günümüz dahil) devresinde, özel yabancı sermaye, 46'sı tamamen, 104'ü ortaklık şeklinde olmak üzere 150 büyük işyerinin sahibidir. Sadece A. B.D. asıllı özel yabancı sermayenin bu dönemde karo larak transfer ettiği miktar 106 milyar lira, yani Türkiye bütçesinin 3 katından fazladır. Hollanda asıllı 4 şirketin gene bu dönemde transfer ettiği kâr 119 milyar liradır. 1968'de dış borçlar, faizleri ile birlikte yaklaşık olarak 27 milyar liradır. Özel firmalar, Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası kanalı ile, yabancı sermayeye 463.149.000 TL borçlu durumdadır. (1942'deki dış devlet borçlarının yaklaşık olarak 3 katı.)

Emperyalizm, zincirlerle sınırladığı bir fasit daire içerisine ülkemizi sokmuştur. Bu zincirin halkalarından biri olan Boraks konusunda, bundan sonraki bölümde yer alan önerimiz, tarih boyunca sıkılan, gevşetilen ve yeniden sıkılan bu zinciri kırmak için sunulmuştur.

Zincirin temasını sonsuzluğa dek hissetmeden ciğerlerimizi bağımsızlık havası ile doldurmaktan yana yönetici ve idarecilerimize bu keskin kılıcı sunuyoruz. Bunu kullanmanın tarihsel şerefine ulaşacaklara yürekten selâmlar.

(61) a.g.r., s. 67.

(62) Maden Mühendisleri Odası Bildirisi 1970.

İngiltere, Borakslarımız

Maden mühendislerine göre asıl rezerv İngilizlerin kontrolünde

«Boraks sahaları kamulaştırılmalı»

BAŞARILI BİR REKABET YILDA 1 MİLYAR LİRALIK DÖVİZ SAĞLAYABİLİR

Yabancı yatırımların hızla artması, boraks sahalarının kamulaştırılması...

NIHAYET HATA ANLAŞILDI

Yabancılara verilen 6 boraks işletmesinden 5'i iptal edildi

● BORAKS YATAKLARIMIZI KENDİMİZ İŞLETECEĞİZ

1887 - 1970

İzmir başbakanı 6 Nisan'da Ankara'ya gelin İngiliz Başbakanı Stewart'ın önünde Bakanlık binalarında görüşmeler yapıldı. Stewart Türkiye'deki boraks sahalarını yönettiği bir şirketin temsilcisi olarak geldi. Stewart'ın Türkiye'de boraks sahalarını işletme hakkını kendilerine verdiğini söyledi. Stewart'ın Türkiye'de boraks sahalarını işletme hakkını kendilerine verdiğini söyledi.

Yabancı şirketler yabancılara verilen boraks işletmelerini kontrol ediyorlar. Bu işletmelerin kontrolünü bizlere geri almalıyız. Türkiye'de boraks sahalarını işletme hakkını kendimize verelim.

GERÇEK

İçin baskı yapıyor

«Cumhuriyet Bürosu»

Madenlerin bütçesi:

«Boraks hazinesinin yarımını ulus sevireceğiz»

Genel Müdür İsmail Topaloğlu, Bakanlıkta bir toplantıda yaptığı konuşmada, «Boraks sahalarının işletilmesi için yabancı yatırımlara ihtiyaç vardır. Ancak bu yatırımların kontrolünü bizlere bırakmalıyız. Boraks sahalarının işletilmesi için yabancı yatırımlara ihtiyaç vardır. Ancak bu yatırımların kontrolünü bizlere bırakmalıyız.»

Genel Müdür İsmail Topaloğlu, Bakanlıkta bir toplantıda yaptığı konuşmada, «Boraks sahalarının işletilmesi için yabancı yatırımlara ihtiyaç vardır. Ancak bu yatırımların kontrolünü bizlere bırakmalıyız. Boraks sahalarının işletilmesi için yabancı yatırımlara ihtiyaç vardır. Ancak bu yatırımların kontrolünü bizlere bırakmalıyız.»